

afgiftekantoor Antwerpen X

vivat academia

tijdschrift van het Verbond der Vlaamse Academics
driemaandelijks

nr 115 april, mei, juni 2002

Prof. Dr. Eric Ponette
Schoonzichtlaan 40
3020 Winksele

*"De droom van de rede
brengt monsters voort"*

Francesco Goya (Spaans schilder)

Inhoud

Alles wel beschouwd (Mr Drs Frank Judo)	45
Vervalsingen in onze geschiedenis (Prof. Em. Dr Hugo de Schepper)	47
Nieuw licht op J.B.C. Verlooy (Dr Paul de Ridder)	56
Gebruik en misbruik van geschiedenis (Prof. Dr Mr Matthias E. Storme)	61
"Die Gnade der späten Geburt" - Over een uitspraak van Dr Helmut Kohl (Drs Herman Simissen)	70
Bij de honderdste verjaardag van Hendrik Jozef Elias (Pieter Jan Verstraete)	81
Accounting in de Nieuwe Economie - Op zoek naar een relevantere berichtgeving? (Dr Philip G.M.C. Vergauwen, Dr Sigrid N. Vandemaele)	86

secretariaat: Passendalestraat 1A
tel 03/366.18.50, fax 03/366.60.45
e-mail: vva@vvb.org, giro 000-0429238-13

verantwoordelijke uitgever: M. Storme
Passendalestraat 1A
2600 Berchem

Het VVA ontstond begin vorige eeuw als groepering van regionale oud-studentenkringen en heeft tot doel:

- culturele en maatschappelijke vorming ;
- verspreiding van wetenschap en cultuur ;
- behartiging van de belangen van academici, in het bijzonder het universitair onderwijs en onderzoek en permanente vorming ;
- ijveren voor verdere Vlaamse ontvoogding en ontplooiing van de Nederlandse cultuur.

Er zijn VVA-afdelingen in Oostende, Brugge, Ieper, Kortrijk, Gent-Meetjesland, Antwerpen, Taxandria, Klein-Brabant, Campinia, Brussel, Leuven-Hageland en Limburg.

Algemeen secretariaat

Rita WARDENIER

adres: Herdersliedstraat 59, 1070 Brussel
tel: 02/412.42.28
fax: 02/412.42.00
e-mail: rita.wardenier@kubrusse.ac.be

Administratief secretariaat

Mia CUYPERS

adres: Passendalestraat 1 A, 2600 Berchem
tel: 03/366.18.50
fax: 03/366.60.45
e-mail: vva@vvb.org

vivat academia

tijdschrift van het Verbond der Vlaamse Academici
driemaandelijks

nr 115 april, mei, juni 2002

*"De droom van de rede
brengt monsters voort"*

Francesco Goya (Spaans schilder)

Alles wel beschouwd

Mr Drs Frank Judo

De aanloop naar 11 juli 2002 zal gekruid zijn geweest met een uitgebreid debat tussen "ahistorischen" en "onhistorischen". Aan de ene kant staan diegenen die beweren dat de geschiedenis ons koud dient te laten, aan de andere diegenen die deze of gene interpretatie van diezelfde geschiedenis als fundamenteel beschouwen voor onze identificatie als Vlamingen.

Op zich is zo'n discussie natuurlijk altijd leuk, zeker als de deelnemers erin slagen ze te verheffen boven het Fröbel-niveau van "dat mag niet" of "wat ben je stout !" In die zin zou het ook jammer zijn wanneer de krachten die het goed menen met het identiteitsdenken zich zouden beperken tot het lanceren van goedgevonden, maar goedkope vogelnamen aan het adres van hun opponenten.

Wie enigszins van sport houdt, kan nog een bijkomende bron van vreugde vinden in dit debat: de weddenschappen over de vraag wie gaat winnen, zijn immers geopend. En zo als dat het geval pleegt te zijn met weddenschappen, zijn deze pas echt leuk, wanneer men een stevig toevalselement kan combineren met een beperkte invloed van kennis van zaken.

Tot het element "kennis van zaken" behoort in dit geval zeker enige vertrouwdeheid met de mentaliteit van onze landgenoten. Die mentaliteit doet me ertoe neigen de overwinning in het kamp van de "ahistorischen" te leggen, zeker wanneer zij erin slagen de burgerlijke opinie aan hun kant te krijgen – en daartoe hebben ze alle kansen.

Ons land houdt er immers een schier eindeloze schare *self made men* op na, lieden die zich als de roemruchte leugenbaron aan de eigen haren uit het moeras hebben gesleurd. Nu is enige persoonlijke trots wellicht niet echt onoirbaar, en zeker des mensen, maar er moet toch gewezen worden op een vicieus mechanisme dat deze kleine ijdelheid versterkt.

Het in Vlaanderen populaire miserabilisme (van de aardappelplaag tot "wij werden eeuwenlang bezet", Vlaamse variant van de *siècles d'esclavage* van de Brabançonne) heeft namelijk ook een geïndividualiseerde versie. Kent u ze, de geslaagde en zelfs gecultiveerde landgenoten die geen gelegenheid voorbij laten gaan om het eigen

voorgeslacht zoniet te ridiculiseren, dan toch te minimaliseren. Als we vele Vlamingen mogen geloven, zijn zij de eersten in eeuwen die "iets bereikt hebben".

Zo'n redeneringen zijn natuurlijk een gunstige voedingsbodem voor ahistorische benaderingen van alle slag. Wie geen verleden heeft, dient zichzelf ook nauwelijks te legitimeren. Als er in het verleden niets was, is vooruitgang geen zware opgave. Wat leggen we onze lat toch laag!

In ieder geval is het belangrijk de discussie over het verleden van ons land niet te verengen tot een debat onder vakhistorici en andere intellectuelen. Het is een debat dat wordt gevoerd in de mentaliteit van velen, zodat het goed is ook ter zake eens in eigen hart te kijken.

En wat de weddenschappen betreft: gelukkig speelt het toeval ook nog mee.

Vervalsingen in onze geschiedenis

Prof. Em. Dr Hugo de Schepper

Inleiding

Het grote auditorium van de Senaat in Brussel wordt rondom gedecoreerd door een opvallende portrettengalerij van meer dan levensgrote afbeeldingen, die de vorsten uit de 'vaderlandse' geschiedenis voorstellen, te beginnen met de Bourgondische hertogen. Zelfs een Philips II en een Jozef II ontbreken niet. De grootste koning van de laatste tweehonderd jaar ontbreekt echter: namelijk Willem I van het Koninkrijk der Nederlanden. Hoewel moet worden geconstateerd dat hij juist door zijn autocratische beleidsprocedures de Nederlandse eenheid in de weg heeft gestaan, zijn wetenschappelijk historici het erover eens, dat hij als de grootste van de laatste twee eeuwen moet worden aangezien, zowel van Noord-Nederlands standpunt uit als van Belgisch standpunt uit. Maar 'après des siècles d'esclavage' – zoals het in de Brabançonne klinkt – past de 'Hollander' Willem I niet in de rij. Die lacune heeft dan ook veel weg van openbare geschiedvervalsing en historische hersenspoeling.

Onder invloed van het 19de-eeuwse staatsnationalisme wordt de geschiedschrijving nog al te vaak beoefend vanuit de kennelijke behoefte de huidige staten bewust of onbewust te legitimeren. Dat is niet alleen in Nederland en in België het geval, doch ook in andere landen is het niet veel anders. Over de verovering van de Zuid-Nederlandse gewesten als Artesië, Zuid-Henegouwen en Zuid-Vlaanderen door de Franse koningen Lodewijk XIII en Lodewijk XIV spreekt de Franse geschiedschrijving als van een 'bevrijding' van de betrokken gebieden. Omdat het onbegonnen is in dit korte bestek de volledige geschiedenis van de Nederlanden te behandelen, zal ik bij wijze van voorbeeld proberen enige vastgeroeste clichés en omissies, die de toets van de wetenschappelijke geschiedbeoefening niet kunnen doorstaan, aan te geven en uit de weg te ruimen.

I. Kunsthistorici in de beide Nederlanden hebben het voor de 15de en de lange 16de eeuw steevast over 'Zuidnederlandse' school, in tegenstelling tot een Noord-Nederlandse en omgekeerd. Enige jaren geleden las ik een monografie over Jan Massys, een Antwerps schilder uit de 16de eeuw; hij was de zoon van de meer bekende Quinten Massys of Metsijs geboren omstreeks 1510. Al in de inleiding tot het werk verwijst de au-

teur naar 'Zuid-Nederlandse 16de-eeuwse schilders' en hij noemt onder andere Jeroen Bosch. Met evenveel recht brengen andere auteurs Jeroen Bosch bijvoorbeeld echter onder bij de Noord-Nederlandse schildersschool. Hij werd immers geboren, leefde en overleed in 's Hertogenbosch.

In 1986 liepen in verschillende steden van Nederland verschillende tentoonstellingen onder het algemene motto: De eeuw van de Beeldenstorm. De Noordelijke Nederlanden in de zestiende eeuw. Een jaar voordien had Europalia in het Brusselse Paleis voor Schone Kunsten de tentoonstelling *Luister van Spanje en de Belgische (sic!) steden* georganiseerd. Schilders als Jan Gossaert (Maubeuge? ca. 1480-Breda 1532) en Antoon Mor / Antonio Moro (Utrecht 1517/19-Antwerpen 1576) maakten het de organisatoren in beide landen wel erg moeilijk; des te meer, omdat zij herhaaldelijk van 'noord' naar 'zuid' verhuisden en omgekeerd. In 1985 was schilderwerk van hen als 'Zuid-Nederlander' in het Paleis voor Schone Kunsten te Brussel te zien op de tentoonstelling *Luister van Spanje en de Belgische steden*; een jaar later als 'Noordnederlander' in het Rijksmuseum te Amsterdam op de tentoonstelling 'Noord-Nederlandse kunst in de eeuw van de beeldenstorm, 1525-1580'. Zij hebben zich wellicht in hun graf omgedraaid, want voor al die kunstenaars was het hele Nederland de natuurlijke ruimte waarin zij werkten.

In de jaren negentig van vorige eeuw ging het Rijksmuseum te Amsterdam weer met haar grote tentoonstelling "De Dageraad der Gouden Eeuw". Noordnederlandse kunst uit de periode 1580-1620 uit van het huidige staatsnationalistische standpunt. Daarover publiceerde de Haagse kunsthistoricus Albert Blankert in het *Art Bulletin* van maart 1995 een recensieartikel, waarin hij de historische vervalsingen ter wille van de nationale identiteit ontmaskert. Hij schrijft dat nergens te definiëren valt, wat Noord-Nederlandse kunst is. Blankert noemt als voorbeeld Abraham Bloemaert en Cornelis van Haarlem, twee schilders die hun maniëristische stijl ontleenden aan de onbetwistbare uitvinder ervan, namelijk Bartholomeus Spranger. De zeer productieve Spranger was op de tentoonstelling evenwel slechts met één enkele tekening aanwezig. Wat was namelijk het geval? Spranger was in Antwerpen geboren; hij zou dus een 'Belg' geweest zijn, die dus niet paste in het gezelschap. Landschapsschilders als Gillis van Coninxloo, geboren in Antwerpen, en Hans Bol, afkomstig uit Mechelen, vonden daarentegen wél genade bij de samenstellers; hun uitverkiezing hebben zij echter te danken aan het feit dat zij de laatste jaren hun leven doorbrachten in Amsterdam. In andere publicaties gaan beiden echter voor Zuid-Nederlandse landschapsschilders

door. U ziet tot welke anomalieën die staatsnationalistische anachronismen aanleiding geven.

Voor de tijdgenoten was het onderscheid uiteraard compleet onbestaande, zelfs nadat de Nederlandse burgeroorlog zich ook geografisch had vertaald. In zijn boek *Het Leven der Doorluchtighe Nederlantsche en Hooghduytsche schilders* (1604) behandelt de schilderschrijver Carel van Mander († Amsterdam 1606), die in 1583 uit het Vlaamse Meulebeke naar Haarlem was gevlucht, zowel kunstenaars uit Antwerpen, Utrecht, als uit Haarlem, Brussel, en zo voort; voor hem kwamen allen uit zijn 'Vaderlandt' 'Nederlandt'. Over genoemde Bartholomeus Spranger schrijft Van Mander, dat de schilder in 1602 na een lang verblijf aan het keizerlijk hof in Praag voor een bezoek aan zijn land terugkeerde. 'In Nederlandt gecomen', schrijft hij, werd Spranger achtereenvolgens in Amsterdam, Haarlem en Antwerpen door stadsbesturen en rederijerskamers ontvangen. In zijn overzicht van de eigentijdse Nederlandse schilderkunst van 1629, negen jaar na het Twaalfjarig Bestand, noemt Constantijn Huygens (Den Haag, 1596-1687), secretaris van de Hollandse stadhouder Frederik Hendrik, Brabantse, Hollandse, Utrechtse en Vlaamse landschap- en historieschilders door elkaar; Rubens en de dan nog jonge Rembrandt worden door Huygens de beste Nederlandse kunstenaars genoemd. Ook na de Vrede van Munster (1648) werden hun werken aangezien als 'dat is al Nederlantse kunst'.

Hedendaagse Amerikaanse kunsthistorici Jeremy Bangs en Thomas da CostaKaufman wijzen evenwel in hun publicaties het onderscheid tussen zogenaamde 'Zuid-Nederlandse' en 'Noord-Nederlandse' schone kunsten onbevange af. Volgens hen is dat het resultaat van kunstmatige apriorismen en van een idealiserende en intuïtieve benadering. Zelfs de artistieke differentiatie tussen de kunst in de Republiek en die in het Spaanse Nederland die tenminste na het Twaalfjarig Bestand in 1621 zou zijn begonnen, - zonder dat de toenmalige tijdgenoten de ene minder Nederlands achtten dan de andere - wordt in recente publicaties gerelativeerd tot hooguit regionale varianten van de algemene Nederlandse kunst.

Waarom zou de naturalistische genreschilderkunst van een Jan Teniers de Jonge (Antwerpen, 1610-Brussel, 1690) bijvoorbeeld er 'Zuid-Nederlands' moeten uitzien en die van een Frans Hals (Antwerpen, ca. 1580-Haarlem, 1666) 'Noord-Nederlands'? Kennelijk zijn de verschillen niet bijzonder groot, aangezien werken van Adriaen Brouwer (Oudenaarde, 1605/1606-Antwerpen, 1638) wel eens verward zijn geweest met die van Adriaen van Ostade (Haarlem, 1610-1684). Niet zo verwonderlijk

trouwens, want beiden zijn leerlingen van Hals geweest en deze laatste was nog bij Rubens in de leer geweest en aan allen is de invloed van de boeren Breughel niet vreemd.¹ De verheffing van de Gouden Eeuw in de Republiek tot een eigen zelfstandige Hollands-nationale school, zogenaamd los van de andere, de Zuid-Nederlandse school, is een laat-18de-eeuwse constructie, die geen acht sloeg op thematische en stilistische elementen op een ogenblik dat het begrip 'natie' de nog altijd geldende inhoud kreeg.

II. Ook in Nederlandstalig België dreigt het huidige Vlaamse particularisme tot politieke vertekeningen van de geschiedenis te leiden. De term 'Vlaamse cultuur', die onder invloed van Belgicistische kringen – Boudevin I om hem niet te noemen – de term Nederlandse cultuur bij de grondwetsherziening van de beginjaren tachtig moest vervangen, geeft aanleiding tot serieuze historische vervalsingen. Bij de tentoonstelling over de "Vlaamse Primitieven" denkt niemand er aan, dat de meeste van die 15de–16de-eeuwse schilders uit Brabant en uit Holland kwamen en niet uit Vlaanderen – behoudens een heel enkele uitzondering. De gebroeders Huibrecht en Jan van Eyck kwamen zelfs uit Maaseik, dat tot het Prinsbisdom Luik behoorde.

Hetzelfde geldt de monopolisering van de term 'de Vlaamse Polyfonie' en 'Vlaamse polyfonisten' tot wat momenteel volgens de Belgische grondwet Vlaanderen heet. Door de bank genomen kwamen zij uit de Waalse provincies en uit het Prinsbisdom Luik. Er wordt daarbij misbruik gemaakt van de onwetendheid van het grote publiek. Door die historisch niet coherente voorstelling van zaken of door de op zijn minst genomen onzorgvuldige terminologie in de wetenschappelijke beoefening van geschiedenis en kunstgeschiedenis op het verkeerde been gezet, versmalen media en politieke autoriteiten in België de benamingen Vlamingen en Vlaams op een onhistorische wijze, om een bepaalde particularistische en zelfs Nederland-vijandige identiteit te creëren; getuige de schaamteloze uitlatingen die ene Herman Decroo als eerste burger van dit land enige maanden geleden kon uitbraken zonder protest of formeel excuus uit te lokken.

'Vlaanderen' ontstond uit de *pagus Flandrensis*, een kleine gouw van het Frankische Rijk, gelegen tussen het huidige Brugge en de zee. Als graafschap maakte Vlaanderen in de feodale tijd deel uit vooral van Frankrijk. Vanaf de 14de eeuw sloegen de afleidingen "Vlaenderen" en "Vlaemsch", "Flandes" en "Flamenco", "Fiandra" en "Fiammingho", "Flandre" en "Flameng(ue)" geleidelijk op alle 'Lage Landen bij de zee'. Zij werden synoniemen van Belgis, Dietsch (cf. het Engelse Dutch) of Neder-

landsch. Dus ook Brabanders, Hollanders, Zeeuwen, Geldersen, Utrechtters, Overijsselsen en zelfs Walen gingen voornamelijk in het buitenland die identiteit aannemen. Die oude benamingen verwezen steeds naar de Nederlanden als politiek geheel (de XVII Provinciën). In de bekende Killiaanvertaling (Petrus Montanus ed., Amsterdam 1612) van Guicciardini's befaamde *Descrittione di tutti i Paesi Bassi* (Antwerpen 1567) wordt *Paesi Bassi di Fiandra* vertaald met: 'dese Nederlanden van Vlaenderen'. Dit wijst op de 'Paesi Bassi' voor zover zij tot de staat 'Fiandra' behoorden. Iets verder staat in de vertaling van Guicciardini duidelijk: *Belgium ..., gemeynlyck Nederlandt geheeten ..., wordt oock bykants gansch [de] kerstenheydt deur ghenoeemt Vlaenderen, nemende tdeel veur 't geheel'*. Bij de Spaanse legerkapitein Alonso Vázquez luidt het eveneens: *Los Países Bajos ..., que comunmente llamamos Flandes ..., tomando la parte por el todo* [vertaling: "De Nederlanden die wij gewoonlijk Vlaanderen noemen, nemende het deel voor het geheel"].

Tot aan de Franse Revolutie bleven de termen Vlaanderen, Flandes, Fiandra, Flandre enz. slaan op de totaliteit van de Nederlanden, ook nadat zij bij de Vrede van Munster uiteengevallen waren in met name het 'Spaansche – later "Oostenryksche" – Nederlant' en de Republiek der Verenigde Nederlanden. De toenmalige cartografen spreken vaak van Konings Nederlant en Belgium Regium, respectievelijk Vereenigd Nederlant en Belgium Confoederatum. In het buitenland bleef men zich daarentegen Vlaming noemen. In Venetië bijvoorbeeld vormden de handelaars uit beide landen in de 17de eeuw samen de 'nazione fiamminga'. Ook in Rome bijvoorbeeld de *Dies Fiamengo*, 1682; *Vallone Fiammingo*, 1663 en *Fiammingo pittore d'Olanda* (1606). In de parochiale doop-, trouw- en begrafenisboeken staan liederen uit de Republiek opgetekend als de *Amstrodam in Fiandra* (1640) en *di Utrecht nelli paesi della Fiandra sotto il dominio dell'Olanda* (1690) [vertaling: "uit Utrecht in het land van 'Vlaanderen' dat onderworpen is aan Holland"]. De stichtingen van *San Giuliano dei Fiamminghi* te Rome en het *Collegio dei Fiamminghi* te Bologna bleven ondanks de scheuring openstaan voor alle pelgrims uit de Nederlanden. Ook in Madrid verenigden Nederlanders uit de Republiek en uit het Spaanse Nederland zich samen tot het einde van de 18de eeuw in de 'San Andres de los Flamencos'² en in Cádiz in een 'nación flamenca'.

Nadat de Vredes van de Pyreneeën (1659) en van Nijmegen (1678) de reeds genoemde Franse veroveringen in het Spaanse Nederland had bekrachtigd, gingen cartografen onderscheid maken tussen *Flandria Hispanica*, *Flandria Gallica* en *Flandria Hollandica*. De termen 'Hollands Ne-

derland' en 'Hollands Vlaanderen' komen in de 18de eeuw wel meer voor. Een tot 1790 vaak heruitgegeven Franse atlas vertaalde dat in *Les Pays Bas françois, autrichiens et hollandois*. Zo zie je maar, dat de benamingen *Belgium*, *'t Nederlandt*, *le(s) Pais Bas* en *Vlaenderen* en hun afgeleiden onderling inwisselbaar bleven, zowel voor het geheel van de Nederlanden als voor elk van de beide staten afzonderlijk. De Brabantse Omwenteling van 1789 leidde in het Oostenrijkse Nederland tot de uitroeping van de Republiek der Vereenigde Nederlandsche Staeten (*États belgiques unis*). Belgische geschiedenisboekjes hebben het echter over de Belgische Republiek; ook André Demedts schreef een boek onder die titel. Toen de Franse revolutionairen enige jaren daarna het Oostenrijkse Nederland binnenvielen, richtten zij hun *Proclamation aux Belges*; in de volkstaal luidde hun manifest: *Proclamatie aan de Nederlanders*. De bewoners die niet erg gediend waren van de Franse inval, vonden dat zij als 'Nederlanders' de wapens dienden op te nemen in het door hen opgerichte Nederlandsche Leger, dat in het Frans *Armée Belgique* heette. De begrippen "Noordelijke" en "Zuidelijke Nederlanden" zijn eerst creaties van de 19de- en 20ste-eeuwse staatsnationalistische geschiedschrijving; deze benamingen kloppen trouwens niet, aangezien na 1648 delen van het zuidelijke Overmaas vanuit Den Haag bestuurd werden en het noordelijke Opper-Gelre (Roermond bijvoorbeeld) vanuit Brussel.

III. Een paar andere voorbeelden van geschiedvervalsing hebben betrekking op de Opstand van de Nederlanden tegen Spanje. In Noord-Nederlandse schoolboeken zal men tevergeefs lezen dat het Gereformeerde Protestantisme – hier beter bekend als Calvinisme – uit Brabant en Vlaanderen kwam. Dat in Brabant en Vlaanderen ongeveer 30% van de stadsbevolking en in Holland en Zeeland minder dan 5% protestants was, past niet in het staatsnationale plaatje. Dat wordt trouwens ook in Belgische schoolboeken verdoezeld. In mijn colleges Nederlandse geschiedenis heb ik er jaar in jaar uit de nadruk op gelegd dat Brabant en Vlaanderen de meest revolutionaire rol speelden in de opstandige Unie van Utrecht tegen Philips II (1579). Het was er echter niet in te rammen, want niet in overeenstemming met wat men in de vooropleidingen had geleerd. Ook de Belgische schoolboeken zwijgen daar zedig over. Weinig bekend, om niet te zeggen dat het nog vaak wordt ontkend, is dat na de verovering van de Brabantse en Vlaamse steden in 1583-1586 door het Spaanse leger 150 000 vluchtelingen de wijk namen naar de Hollandse en Zeeuwse steden. Dat de Gouden Eeuw van de Republiek der Verenigde Provinciën cultureel en economisch niet los kan worden gezien van de massale komst van Brabantse en Vlaamse vluchtelingen, is

moeilijk te pruimen. Maar ook in België: wie weet dat "De meest Hollandse schilder Frans Hals († Haarlem 1666) een Antwerpenaar" was? Clichés zijn weerbarstig.

IV. Laten wij nog even terugkeren naar de tijd van het Koninkrijk der Nederlanden, 1815-1830/39. Koning Willem I en zijn politiek regime worden nog altijd als een buitenlandse bezetting afgeschilderd. De zogenaamde 'revolutie' van 1830 leeft in de algemene Belgische opinie dan ook voort als een onafhankelijkheidstrijd van de 'Belgen', sinds Julius Caesar 'het dapperste en edelste volk der aarde',³ tegen de 'Hollanders'. Sta mij hier echter toe Charles Rogier, de Waalse held en leidend lid van het "Gouvernement Provisoire", te citeren. Zesendertig jaren later zei Charles Rogier in zijn functie van Belgisch Minister van Buitenlandse Zaken tegen de Nederlandse Ambassadeur te Brussel: *"on avait dû établir la séparation administrative, qui seule était en réalité dans les vues de ceux qui commençaient le mouvement de 1830"*.

Het blijft onbekend dat na de rellen in Brussel en Luik de Verenigde Kamers van de Staten-Generaal in buitengewone zitting in Den Haag bijeenkwamen, om zich uit te spreken over de vraag van Zuid-Nederlandse volkskamerleden tot bestuurlijke scheiding van de twee afdelingen van het Koninkrijk. De wettelijke vertegenwoordigers uit het Zuiden waren met de Oranje-cocarde getooid talrijk opgekomen, om over behoud en herinrichting van het Koninkrijk te praten. Als 'ware Neerlanders' veroordeelden zij met 'een diep gevoelen van smart en verontwaardiging' de voorbijgangers, waarvan zij trouwens omvang en betekenis relativeerden. Met stevige meerderheden hoopten beide Kamers op grondwettelijke veranderingen zonder afwijking van de internationale verdragen. Slechts bijzonder weinigen stonden algehele en volkenrechtelijke scheiding voor. Ook koning en regering hebben de moties in de Staten-Generaal in de betekenis van een administratieve herinrichting van het land begrepen.

Een federale of desnoods confederale oplossing (onder meer een mogelijke personele unie) werd ook door de francofone leiders in de schoot van het 'Gouvernement Provisoire' niet uitgesloten. Door het dilettante optreden van de kroonprins van Oranje leidden de onderhandelingen met het Tijdelijk Bewind over een grondwetsherziening tot niets en de buitenlandse mogendheden Frankrijk en Engeland, die een sterke mogendheid als het Koninkrijk der Nederlanden niet zagen zitten, deden de rest. Laat ik terloops nog opmerken, dat het Koninkrijk der Nederlanden in de internationale verdragen 'le Royaume des Belges' heette.

Besluit

De u bekende Pieter Geyl heeft vóór en na de Tweede Wereldoorlog de verdienste gehad een aantal standpunten te hebben ontmaskerd als historische mythen en staatsnationalistische geschiedvervalsingen van – wat hij noemde – de ‘verleden werkelijkheid’. Ondanks Geyl en enige anderen is er in de praktijk nog niet zoveel veranderd. De Nederlandse en Belgische historiografie stelt meestal dat de Lage Landen hooguit een ‘eenheid op papier’ uitmaakten en deelt de geschiedschrijving stelselmatig in Noord- en Zuid-mootjes in. Uit onderzoek van archivalia en literaire bronnen blijkt er in de Bourgondisch-Habsburgse tijd wel degelijk een economisch, politiekgerechtigd en cultureelintellectueel integratieproces aan de gang te zijn. Het integratieproces steunde voornamelijk op de kernprovincies, waar twee derden van de Nederlandse bevolking woonde: Brabant met Mechelen, Holland, Vlaanderen en Zeeland. Ook de Leidse hoogleeraar en kenner van de 16de eeuw, Juliaan Woltjer, stelt dat wij de verstedelijkte Vlaams-Brabants-Hollandse economie en cultuur in de hele 16de eeuw als een eenheid moeten zien. Als er dan toch een grens zou moeten worden getrokken, dan lag zij tussen het verstedelijkte noordwesten enerzijds en de agrarische en woeste gebieden in het oosten en in de Waalse provincies anderzijds. Terwijl in de kernprovincies de vorming van de Nederlandse staat vóór 1531 in de bestuurskundige praktijk het federale stadium bereikte, bleven de provincies in de periferie tijdens de 16de eeuw nog goeddeels in de fase van een confederale unie van ‘landen’ steken. In de Romaanse periferie en in de noordoostelijke periferie – Friesland, Groningen en de Ommelanden, Overijssel-Drenthe, Utrecht, Gelre-Zutphen, Limburg met Overmaas en Luxemburg – verliep het Nederlandse integratieproces nog langzaam of het ging er grotendeels aan voorbij. De niet-patrimoniale gewesten⁴ hadden trouwens door hun laat komende incorporatie in de Nederlanden een achterstand in te halen.

De staatsnationalistische benadering is een gevolg van de organisatie van de geschiedbeoefening: de wetenschappelijke opdrachten worden toegewezen door meestal nationale instituten of commissies en geografisch beperkt tot aan de staatsgrens en niet verder. Het is een illustratie van wat Eric J. Hobsbawm ‘*invented tradition*’ noemt of van ‘*l’erreur historique*’ (Ernest Renan). Omdat Geyls Groot-Nederlandse stamvisie alleen op taalverwantschap betrekking heeft, hebben ook zijn werken niet veel van doen met de “verleden werkelijkheid”. Hij creëerde een nieuwe mythe. Daarom verkies ik Van Schelvens term

‘Heel-Nederlands’, die zowel geografisch als inhoudelijk ruimer is en meer in overeenstemming met de Nederlandse ruimte van toen. Wat Huizinga schreef: ‘Wie de geschiedenis van het Nederlandsch nationaal bewustzijn wil verstaan, moet beginnen met zich los te maken van de gedachte, die ons het begrip Nederlandsch als zuiver Germaansch in tegenstelling doet zien tot al wat Romaansch is’, geldt eveneens voor andere aspecten van de geschiedenis der Lage Landen.

1. Piet Breughel de Oude (ca 1525-Brussel 1569), leerling en schoonzoon van Pieter Coecke uit Aalst, stamvader van de Nederlandse schilderdynastie, kreeg omwille van zijn zedenschilderijen als de Boerenbruiloft en de Boerenkermis de bijnaam “boeren Breughel”.
2. Om politieke redenen heet de thans nog bestaande Stichting (Calle Claudio Coello 99 te Madrid) ‘Carlos de Amberes’ [Karel van Antwerpen]; zij is in Belgische handen.
3. Overigens nog een mythe, want de Belgae in de *De Bello Gallico* bewoonden het gebied tussen de Seine in het Zuiden en de Rijn in het Noorden en Oosten, evenals het Zuiden van Engeland.
4. Friesland, Groningen en de Ommelanden, Overijssel-Drenthe, Utrecht en Gelre-Zutphen behoorden niet tot het vaderlijk erfgod, toen Karel van Habsburg in 1506 zijn vader hertog Philips de Schone als landsheer opvolgde. Zij werden eerst tussen 1515 en 1543 bij de Nederlanden ingelijfd.

Nieuw licht op J.B.C. Verlooy

Dr Paul De Ridder

J.B.C. Verlooy (1746-1797) is de auteur van de 'Verhandeling op d'Onacht der moederlyke tael in de Nederlanden' (1788)

In de periode 1713-1794 stonden de Zuidelijke Nederlanden onder het gezag van de Oostenrijkse Habsburgers. Alle belangrijke beslissingen kwamen van de keizer in Wenen. In Brussel zorgden landvoogden als Karel-Alexander van Lotharingen en gevolmachtigde ministers ervoor dat die maatregelen correct uitgevoerd werden.

De voertaal van de centrale instellingen van de Oostenrijkse Habsburgers was het Frans, tijdens de zeventiende en de achttiende eeuw overigens de cultuurtaal bij uitstek in heel Europa. De mensen hier te lande werden dus bestuurd in een taal die slechts weinigen begrepen. Zelfs in de hoofdstad Brussel met het hof en centrale overheidsinstellingen was rond 1790 nog zo'n 95 % van de bevolking Nederlandstalig.

De mening van al die mensen te Brussel en elders was echter van geen belang.

De kloof tussen burger en de overheid werd steeds groter. Het gewone volk dreigde volkomen te verzinken in onwetendheid en apathie. De massa kon dan ook gemakkelijk gemanipuleerd worden door conservatieven die er enkel op uit waren hun eigen overjarige voorrechten te vrijwaren.

Progressieve intellectuelen verzetten zich tegen die ontwikkeling. Deze aanhangers van de "Verlichting" poogden het onmondige volk op te tillen uit onwetendheid en apathie. Dit vergde in de eerste plaats degelijk onderwijs in de taal van de burger.

Een van die vooruitstrevende democraten was de Kempense advocaat Jan Baptist Verlooy. Hij pleitte vanaf 1774 bij de *Raad van Brabant*, de belangrijkste rechtbank van dit hertogdom. Dit gerechtshof huisde destijds in het gebouw waar sedert 1830 het Belgisch Parlement zijn intrek heeft genomen.

Verlooy was tot nu toe vooral bekend als auteur van de befaamde *Verhandeling op d'Onacht der Moederlyke Tael in de Nederlanden*, gepubliceerd in 1788. In dit geschrift pleit Verlooy hartstochtelijk voor de herwaardering van de taal van het volk: het Nederlands. Verlooy geeft ook

de middelen aan om dit doel te bereiken. Die publicatie geldt zowat als het basismanifest van de zogenaamde "Vlaamse Beweging".

Verlooy richtte zich in zijn *Verhandeling* niet tot de centrale overheden maar wel tot de inwoners van de Nederlanden. Dit scheen erop te wijzen dat de regering eigenlijk minder geconfronteerd werd met de problematiek van de vrijwaring van het Nederlands, de tegenstelling tussen Nederlands- en Franstaligen.

Thans blijkt dat dit ook tijdens de achttiende eeuw de centrale overheid in dit geschil betrokken raakte. Onlangs werden in het archief van de *Geheime Raad*, zowat de regering van de Zuidelijke Nederlanden, een aantal documenten ontdekt die een totaal nieuw licht werpen niet alleen op Jan Baptist Verlooy maar ook en vooral op de verhoudingen tussen Nederlands- en Franstaligen.

Blijkbaar waren in 1785 de tegenstellingen tussen beiden zo acuut geworden dat Verlooy deze problematiek aankaartte op het allerhoogste niveau: bij keizer Jozef II in Wenen.

Die vorst was begonnen met een hele reeks hervormingen om in de Nederlanden het bestuur en de samenleving te moderniseren. Jozef II was er op uit om de macht van de oude standen clerus, adel en stedelijke potentaten te breken. Hij vond voor dat vernieuwende beleid aanvankelijk de steun van progressieve intellectuelen zoals Jan Baptist Verlooy. Laatstgenoemde was volgens sommige auteurs een vrijmetselaar.

Op 4 augustus 1785 - drie jaar vóór de "*Verhandeling*" gedrukt werd - richtte J.B.C. Verlooy zich tot keizer Jozef II in Wenen. De Brabantse advocaat schreef die verlichte Habsburger dat zijn heilzame hervormingspolitiek tot mislukken gedoemd was. De keizer zou er nooit in slagen de macht van de bestaande potentaten te breken wanneer hij niet kon rekenen op de steun van de brede lagen van de bevolking. Precies daarom moest de overheid zich tot de burger te richten in een taal die de burger probleemloos begreep: het Nederlands.

In zijn brief aan de keizer - maar ook in zijn publicaties - wees Verlooy op de conflicten tussen Nederlands- en Franstaligen. Die lagen niet alleen op taalkundig en politiek maar evenzeer op sociaal en economisch vlak.

Op politiek vlak worden de Nederlandstaligen gehandicapt door het feit dat zij hun belangen moeten verdedigen in een vreemde taal: het Frans. Doordat zij niet in hun moedertaal kunnen studeren maar eerst Frans moeten leren, krijgen Franstaligen een voorsprong. Zij kunnen zich immers direct toeleggen op studie en wetenschap en dit in hun eigen taal.

Verlooy wijst er – reeds in 1780 ! – op dat de Nederlandstaligen, hoewel zij de grootste bijdrage leveren tot de economische bedrijvigheid in de Oostenrijkse Nederlanden, op taalkundig vlak achteruitgesteld worden. Bovendien is de “francomanie” nefast voor ’s lands economie. De burgers geven de voorkeur aan (minderwaardige) producten uit Frankrijk, enkel en alleen uit modezucht.

Deze overtuigde aanhanger van het rationalisme stelt reeds op het einde van de achttiende eeuw vast dat ook in de overheidsadministratie tegenstellingen bestaan tussen Frans- en Nederlandstaligen.

Het is beslist niet toevallig dat Verlooy zich uitgerekend in 1785 tot keizer Jozef II wendde. Die vorst had immers kort voordien zelf maatregelen getroffen ten gunste van het Duits in zijn rijk. Ook in de Habsburgse erflanden immers was – net als elders in Europa overigens – het Frans toen sterk verspreid.

Het verzoek van Verlooy om in de Nederlanden de taal van het volk opnieuw een officiële status te verlenen, wekte de woede op van de (Franstalige) ambtenaren van de Habsburgse administratie. Zij voelden zich niet alleen ‘gepasseerd’ maar zagen ook hun positie bedreigd. Die Franstalige ambtenaren beweerden dat het Nederlands maar een verbastering van het Duits zou zijn. Bovendien zou een keuriger Nederlands in geen enkel opzicht de welvaart van het land vergroten.

Uit alle documenten blijkt dat Verlooy ver op zijn tijd vooruit was. Deze rationele jurist had niets van een romantische dweper. Nationalist ongetwijfeld, maar evenzeer overtuigd rationalist. Hij stond zeer kritisch tegenover het kerkelijke machtsapparaat. Vanuit zijn progressieve opstelling streefde hij ernaar om ook de gewone man kansen op ontplooiing te geven. Hij en zijn medestanders waren erop uit om “het onkundig volk te onderrichten en het zyne rechten te doen kennen”. Verlooy deed dit ondermeer met een geheim genootschap dat – zoals hij zelf zegt – georganiseerd was “op de wyze der vrye metselaeren”.

Door zijn inzet wou Verlooy bijdragen tot de luister van de Nederlanden, een gebied met een eeuwenoude cultuurhistorische traditie. Precies daarom pleitte hij voor de herwaardering van het Nederlands. Hij had zeer goed ingezien dat het herstel van de volkstaal en de nationale heropstanding de noodzakelijke voorwaarden vormden voor een democratisering van de samenleving.

Tijdens de Brabantse omwenteling koos Verlooy dan ook de kant van de progressieve democraten. Die zetten zich af tegen de conservatieven, geleid door Hendrik Vander Noot. In een wanhopige poging om zijn demo-

cratische opvattingen door te drukken zal Verlooy tijdens de Franse Bezetting (1792/94 - 1815) in de collaboratie stappen. Net als zovelen in Europa (o.a. Ludwig van Beethoven) verwachtte hij alle heil van de “nieuwe orde”. Verlooy zou echter vrij snel inzien dat het nieuwe bewind een dodelijke dreiging inhield voor de Nederlandse taal en identiteit.

Door zijn aandachtige observatie en zijn indringende analyse staat Verlooy aan de oorsprong van een “Nederlandse Beweging”. Pas later zal die beweging, vooral onder invloed van romantici als Guido Gezelle en Hendrik Conscience, verengd worden tot een “Vlaamse” Beweging. Een dergelijk Vlaams particularisme was de rationele Brabander Verlooy volslagen vreemd.

In tegenstelling tot de latere “taalminnaren”, die vooral oog hadden voor culturele en literaire aspecten van de taal, was Verlooy er zich ten volle van bewust dat de taal een belangrijk impact had op het politiek, het maatschappelijke en zelfs het economisch vlak.

De ontdekking van de brief van Verlooy aan keizer Jozef II vormde de aanleiding om de geschriften – niet alleen de *Verhandeling op d'bnacht der moederlyke tael in de Nederlanden* – opnieuw te bestuderen. Uit dit onderzoek blijkt dat het gedachtengoed van Verlooy veel rijker is dan tot nu toe werd vermoed.

Deze progressieve jurist verzette zich radicaal tegen het Franse cultuurimperialisme. Hij pleitte hartstochtelijk voor de herwaardering van de Nederlandse taal en cultuur. Toch stond hij volop open voor de waarden en de inbreng van andere culturen.

Bovendien heeft Verlooy heel zijn leven gestreden voor een democratisering van de samenleving.

Ook de eenvoudige mensen moesten de mogelijkheid krijgen hun talenten te ontplooiën ten bate van de gemeenschap. Zij moesten volwaardig kunnen participeren aan het bestuur van de maatschappij. Dit vergde vorming en scholing in de eigen taal. Kritische en zelfbewuste burgers zouden zich niet langer laten manipuleren door de bestaande machthebbers zoals de “Staten”, de Kerk en de adel.

Verlooy streeft dan ook naar een goed bestuur door en voor het volk. Als groot bewonderaar van de Romeinse Republiek zette hij zich af tegen de tyrannie (de “Almogendheid van Eenen”). Met zijn verzet tegen alleenheerschappij sluit Verlooy direct aan bij de grote Brabantse constitutionele tradities die hij als geen ander kende.

Verlooy beseftte dat een democratisering van de samenleving enkel mogelijk stand zou houden wanneer zij gedragen werd door authentieke

burgerzin. In zijn geschriften pleit die progressieve jurist dan ook resoluut voor een aantal zedelijke normen, waarden en deugden. Hij zingt de lof van de eenvoud, de soberheid, de ernst, de tucht, het plichtsbesef, de zin voor verantwoordelijkheid. Bovendien zette deze advocaat zich resoluut af tegen mensen die een liederlijk en "wanzedig" leven leidden.

Merkwaardig genoeg werd uitgerekend aan die opvattingen tot nu toe geen aandacht besteed. Dit ongemeen rijke gedachtegoed vormt als het ware de "verzwegen nalatenschap" van de rationele Brabantse denker.

Toch is uitgerekend die boodschap bijzonder actueel. De samenleving is ernstig ontredderd. Het politieke leven mist ernst en bezieling. Sommigen zijn er enkel op uit zich populair te maken door de "toffe jongen" uit te hangen. De emo-politiek viert hoogtij.

Gebruik en misbruik van geschiedenis

Prof. Dr Mr Matthias E. Storme

In het Guldensporenjaar staat het blijkbaar vooral goed bij onze postmoderne *would-be*-intellectuelen om de slagzin te gebruiken dat traditie "uitgevonden" is, waarbij diegene die het meest belezen zijn allicht nog weten dat deze stelling zelf is uitgevonden door Eric Hobsbawm (1983)¹. Nu is het natuurlijk wel zo dat het verleden altijd in zekere mate het verleden is dat geschapen is door het heden; maar we mogen anderzijds ook niet overdrijven, en omgekeerd is het heden ook juist altijd het product van het verleden, van een reëel en niet van een uitgevonden verleden. Die keerzijde van het verhaal is duidelijk uitgewerkt door de grote twintigste eeuwse geschiedenisfilosoof Collingwood. Zonder begrijpen van het verleden, inbegrepen de beeldvorming over het verleden, kan men volgens hem in het heden geen goede beslissingen nemen. Hoewel ... was het niet Schopenhauer die op de stelling "*historia docet*" - je moet leren uit het verleden - repliceerde dat we uit het verleden vooral dat ene kunnen leren, dat niemand ooit iets geleerd heeft uit het verleden? Wat er ook van zij, de visie op het verleden is natuurlijk een deel van het heden, en bepaalt als dusdanig ook mee de toekomst, als een, deel van het verleden van die toekomst. Zogenaamde "uitgevonden" tradities kunnen in ieder geval erg succesvol zijn en een volk een nieuwe toekomst geven².

Welke visie op het verleden wordt vandaag gecultiveerd? Zoals gewoonlijk is de dominante visie allesbehalve diegene waartegen gefulmineerd wordt. Indien het vandaag mode is te spreken van "invented traditions" betekent dat dus helemaal niet dat er vandaag vooral tradities worden uitgevonden of al dan niet uitgevonden tradities worden verheerlijkt, maar in tegendeel juist dat het anti-traditionalisme hoogtij viert. En waar het vandaag mode is om een reeks tradities uit een ver of recent verleden te deconstrueren, zou het misschien ook eens nuttig zijn om de uitgangspunten van de historici die zich daarmee beijeren evenzeer te deconstrueren. Omwille van welke motieven deconstrueren zij de geschiedenis? Welke ideologische vooronderstellingen hebben zij? Bij de enen is het louter een spel van de kennis, bij andere daarentegen is het juist de bedoeling om tradities uit te schakelen, niet omdat ze ooit uitgevon-

den zijn, maar omdat ze hun visie op mens en maatschappij in de weg staan.

We leven inderdaad in een tijd waarin de interesse voor de maatschappelijke betekenis van de overgeleverde regels, verhalen en symbolen vermindert en plaats maakt voor de behoefte ze veeleer te "ontmaskeren" – dit is: te herleiden tot de "bijbedoelingen" die de auteurs van het verhaal ermee zouden hebben gehad. In plaats van argumenten te weerleggen gaat men de auteur discrediteren. Het gaat hier om een praktijk die de Franse personalistische wijsgeer Jean-Marie Domenach de "suspicion *rétro-active*" noemde³. Men durft de betekenis van het verhaal niet frontaal aan te vallen, omdat die betekenis te zeer verworteld zit in de collectieve ervaring, en men gaat dus maar de auteurs ervan verdacht maken, om op die manier uiteindelijk diegene die vandaag het verhaal doorgeven te treffen. Deze ontmaskeringsdrift, die meestal niet van een "wetenschappelijke", en veel vaker van een ideologische ingesteldheid getuigt, slaat soms helemaal op hol, wanneer men vanuit deze reductie dan maar ook de hele realiteit, waarop het verhaal een antwoord bood, gaat ontkennen. Als men ertoe komt te beweren dat de Vlaamse kwestie een uitvinding was van een handjevol gefrustreerde intellectuelen die daarmee enkel zichzelf belangrijk wilden maken, en meer algemeen dat nationale problemen een uitvinding zijn van het nationalisme in plaats van omgekeerd⁴, dan is dat even absurd als zeggen dat de sociale problemen door de socialistische beweging zijn uitgevonden of vrouwenproblemen door de feministische beweging zijn uitgevonden⁵. Laat ons misschien de vraag centraal stellen waarop daden uit het verleden een antwoord waren.

Een recent voorbeeld van het misbruik van geschiedenis door politici is de Resolutie ingediend door de voorzitter en vijf politiek correcte fractieleiders bij het Vlaams Parlement op 18 januari jongstleden en aangenomen op 20 maart 2002⁶. Niet alleen zou de wetgever beter goede wetten maken in plaats van aan een declamatoire resolutiepolitiek mee te doen. Veel erger: omdat ze blijkbaar onvoldoende argumenten hebben om hun politieke tegenstrevers te bestrijden met elementen uit het heden, doen de indieners mee aan een discours waarin men een *suspicion *rétro-active** schept waarop vervolgens een *suspicion *pro-active** wordt gebouwd. Als we de tekst van die Resolutie lezen, blijkt daaruit een concept van democratie dat geen enkele inhoud meer heeft, tenzij dan die van het non-discriminatiebeginsel, de onverschilligheid en gelijkheidigheid van wat dan ook. Onder het mom van democratie en strijd tegen het totalitarisme wordt langzamerhand een nieuw zogenaamd de-

mocratisch totalitarisme ingevoerd; een wanconcept van democratie dat het maken van elk onderscheid bestempelt als ondemocratisch, omdat men blijkbaar zelf de jaren des onderscheids ofwel nog niet heeft bereikt, ofwel al voorbij is. *Insanitas insanitatum* !

Het koppelen van de misdaden van het nazisme aan het gelijkheids- of non-discriminatiebeginsel is een manifest misbruik van de geschiedenis. Kan men uit de geschiedenis niet evenzeer afleiden tot welke massamoorden en rampen het egalitarisme heeft geleid ? Dat de fundamentele vrijheden dus juist gefnuikt werden door het opleggen van een ideologie van gelijkheid en non-discriminatie ? Hoe kan men dan in godsnaam stellen dat men de opkomst van totalitarisme bestrijdt door het non-discriminatiebeginsel op te leggen aan alle burgers, terwijl dit juist de meest totalitaire politiek is die men kan voeren ? Blijkbaar wil men uit de geschiedenis alleen leren wat in zijn politiek kraam van vandaag past, terwijl er zoveel meer uit de geschiedenis te leren valt. Hoe kan men immers de fundamentele vrijheden dienen door maatregelen die de verspreiding van gedachten dienen tegen te gaan ? Ik kan er alleen maar uit afleiden dat de moralisering van een zeer partiele visie op het verleden⁷ – de *reductio ad Hitlerum*⁸ – ertoe dient om een evenwichtige beoordeling van het heden te doen kantelen en een totalitaire politiek door te drukken waarvoor de bevolking eerst murw moet worden gemaakt.

De geschiedenis mag niet enkel een knots zijn die als politiek wapen wordt gehanteerd. Er zijn ook nog andere wijzen om met geschiedenis om te gaan, en een zeer belangrijke wijze daarbij is inderdaad het "herdenken".

En dit herdenken betekent ook het ontvangen erfgoed opnemen en doorgeven. In een tijd die vooral de *hybris* kent van zijn eigenwaan, die zichzelf verheven acht boven alle voorgaande generaties, en waarin men weigert zichzelf nog te zien als erfgenaam – en daardoor ook niet in staat is om erflater te zijn –, is praktisch elk herdenken politiek incorrect geworden. In zo'n tijd wordt al wie zich nog met een culturele traditie durft te vereenzelvigen al snel medeplichtig geacht aan allerlei discriminaties waaraan men die traditie schuldig acht. Geen enkele culturele traditie voldoet immers aan de normen van de *political correctness*, die dan ook een vorm van cultureel kannibalisme is geworden. Alle iconen van onze traditie, schrijvers, filosofen, componisten, politici, veldheren, heiligen of wetenschappers, moeten eraan geloven omdat zij zich ergens wel ooit xenofob, homofob, islamofob of watdanookfob zouden hebben gedragen of uitgelaten. Deze "fobomanie" illustreert voor mij alleen maar de weigering om bepaalde maatschappelijke problemen te debat-

teren en het manicheïsme waarmee andersdenkenden worden gecriminaliseerd. Zoals Alain Finkielkraut het beschrijft in zijn boek *L'ingratitude* (Ondankbaarheid) wordt argumentatie vervangen door belediging en vervolging in rechte, en maakt een dergelijk obsessieel antiracisme het ons onmogelijk om nog enige cultuur te begrijpen, om "vreemde" opvattingen, zoals die uit de klassieke oudheid of welke andere cultuurperiode ook, te leren kennen⁹. Geen enkele cultuur immers is ooit uitgegaan van de totale gelijkheid van alle culturen, want dat zou de totale onverschilligheid ten overstaan van zichzelf inhouden en dus de negatie van cultuur als een systeem van betekenissen.

Wij laten ons niet temmen door die fobomanie. De toekomst van onze vrijheid is ons te lief. Maar de fobomanen zijn reeds in groten getale aanwezig in Vlaanderen Hun arrogantie, rancune en frustratie, hun morele hysterie¹⁰, brengt hen ertoe de omgang met de geschiedenis enkel nog te beoefenen als een wraakoefening. Voor hen mogen wij ons verleden niet gedenken en herdenken, maar er ons alleen tegen afzetten. De geschiedenis interesseert hen alleen om er "slechte voorbeelden" uit te halen die vandaag en in de toekomst moeten worden vermeden. De geschiedenis is voor hen een instrument om af te rekenen met tegenstanders van vandaag, die in de weg staan van hun multi-nihilistisch project. Professor Jo Tollebeek noemde deze soort eerder dit jaar dan ook pathografen¹¹ veeleer dan historiografen. Zij schrijven geen verleden van verhalen, maar van ziekten. Vanuit de ziekelijkheid van hun geest kunnen zij de geschiedenis enkel zien als een ziektegeschiedenis.

Laten we dus alstublieft terug op een andere dan pathografische wijze omgaan met de geschiedenis. Of wij dat wensen of niet, we zijn zowel op individueel als op collectief vlak door de geschiedenis getekend tot wie wij zijn, en daarvan dragen wij de tekens. Wij verwerpen die tekens niet, want zij geven ons individueel en collectief bestaan mee betekenis¹². Het krijgt betekenis door datgene wat ons individueel leven overstijgt, en waardoor wij mee die transhistorische gemeenschap vormen - een gemeenschap over de generaties heen, met de vorige én de volgende generaties, die doorheen de tijd zichzelf blijft.

Als lid van dat soort gemeenschap - beter nog: gemeenschappen op meerdere niveau's tussen het ik in de wereld, want wij leven ons leven in wassende kringen (Rilke) - is het onze opdracht om voor datgene wat ons geschonken is door de vorige generaties, te danken en dit te herdenken. Wellicht in tegenstelling tot sommige andere tijden, is vandaag het grootste probleem niet de verstarring van tradities, maar de afbraak ervan¹³. Natuurlijk mogen we ook niet in het ten aanzien van de rancu-

neuze pathografie andere uiterste vervallen. Het komt er natuurlijk niet op aan het gekregene zonder meer door te geven, want wat niet voortdurend wordt hernieuwd, sterft af. De verantwoordelijkheid die men tegenover zijn gemeenschap heeft, bestaat er niet in een "historische opdracht te vervullen" in de zin van een opdracht uit het verleden waar te maken, een droom of testament van de voorouders uit te voeren, maar wel om met eerbied voor die voorouders de opdracht van vandaag, voor de huidige en komende generaties te vervullen. Tegenover diegenen die ons voorgingen hebben wij een plicht van dankbaarheid, niet van slaafse navolging. Hen danken kunnen wij slechts door hun gedachten te herdenken, opnieuw te denken en dus verder te denken.

Een gemeenschap blijft niet zichzelf door verstarring. De culturele identiteit van een gemeenschap is altijd in zekere mate die van de boot van de Griekse held Theseus¹⁴, die al varende op één van zijn tochten zijn schip voortdurend moest herstellen. Onderweg werden één na één elke plank, elke mast, elk touw vervangen. En toch was het hetzelfde schip en behield het geheel zijn identiteit. Het schip bleef varen omdat - en slechts omdat - men erin slaagde de vervangende bestanddelen steeds in de bestaande in te passen. Zonder vernieuwing zou het gezonken zijn, maar indien de nieuwe onderdelen niet in het geheel pasten, zou het ook gezonken zijn.

Onze gezamenlijke identiteit als gemeenschap is een historisch gegroeide, dus wel contingente, maar geen artificiële identiteit. De opvatting dat gemeenschappen "constructies" zouden zijn is overigens nog veel gevaarlijker dan de opvatting dat ze louter natuurlijk zouden zijn. Want die kwalificatie als constructie houdt noodzakelijk in dat een gemeenschap ook kan worden gedeconstrueerd, en dat omdat elk element anders had kunnen zijn (contingentie), het ook perfect uitwisselbaar is, het ter beschikking, ter dispositie staat. De ideologie van de maakbaarheid van de mens en de wereld is de gevaarlijkste ideologie die de mens ooit heeft gemaakt, gevaarlijker dan de tegengestelde ideologie van het "eigen volk eerst". Het constructivisme leidt tot de gedachte dat identiteit ook uitwisselbaar is en uiteindelijk naar een maatschappij waarin ook elke mens uitwisselbaar is. De uitwisselbaarheid van de mens is het streefdoel van het grootkapitalisme dat mensen slechts als vervangbare productiefactoren zonder eigenwaarde ziet¹⁵. Het is daartoe dat de mens uit zijn gegroeide cultuur moet worden gerukt, dat hem moet worden aangepreft dat die enkel maar inbeelding is. En daarom moeten wij juist een wezenlijk belang hechten aan die elementen van ons menszijn die "gegeven" zijn en daardoor aan willekeur onttrokken, minder manipuleerbaar.

Het is geen toeval dat de heersende machten zich vandaag richten tegen alle factoren van het menszijn die gegeven, geschonken, overgeleverd zijn, omdat dat juist de elementen van onze menselijke waardigheid zijn, die het minst vatbaar zijn voor manipulatie door de macht. Het is geen toeval dat vandaag alle pijlen gericht worden op alles wat te maken heeft met afstamming, gezin, nationaliteit, verschillen tussen man en vrouw, enzovoort. Want dat zijn de dingen die de massamanipulatie in de weg staan. Het gelijkheids- en non-discriminatiebeginsel moet de oude banden breken en de tradities klein krijgen. Gezin, afkomst, nationaliteit en culturele identiteit moeten wegwerpproducten worden, zoals de Belgische nationaliteit door de recente snel-Belg-wet.

Maar zingeving heeft nu juist te maken met datgene wat ons gegeven is opdat wij het aan de volgende generatie doorgeven, en daardoor aan onze willekeur ontsnapt. Als alles willekeurig is, heeft niets nog zin. Sta me toe hierbij Hannah Arendt aan te halen, uit haar boek *The burden of our time*¹⁶ - boek dat later werd herwerkt tot het bekende *The origins of totalitarianism*. Ze spreekt over het nihilisme van de moderne mens en zijn rancune, rancune omdat hij zijn grenzen niet kan aanvaarden, omdat hij eigenlijk zijn eigen schepper zou willen zijn: "*Modern man has come to resent everything, even his own existence - to resent the very fact that he is not the creator of the universe and himself. In this fundamental resentment, he refuses to see rhyme or reason in the given world. (...) The alternative for this resentment; which is the psychological basis of contemporary nihilism, would be a fundamental gratitude for the few elementary things that are invariably given us, such as life itself, the existence of man and the world. (...) insight into the tremendous bliss that man was created with the power of recreation, that not a single man but Men inhabit the earth*".

En daarom bestrijden wij het multinihilisme, het gemeenschapsnegativisme. Dat doen wij niet als *would-be*-historici, door een historische waarheid te fabriceren die vandaag in ons kraam past. Wij pretenderen niet de ene historische waarheid te verkondigen, wij pretenderen zelfs niet een historische waarheid te verkondigen. Die kan alleen gegrond worden op geschiedwetenschappelijk onderzoek dat afstand houdt van de bruikbaarheid ervan voor het heden. Wie een historische waarheid wil vertellen, wie historicus wil zijn, moet de juiste vorm van afstand houden ten opzichte van zijn onderwerp - een houding waarbij men zich enerzijds inleeft in zijn onderwerp, maar anderzijds de afstand niet afschaft, maar juist de afstand instandhoudt die het verstaan eerst mogelijk

maakt¹⁷ - maar vooral afstand houden ten aanzien van de bruikbaarheid van zijn onderwerp vandaag.

Maar de geschiedenis is niet de exclusieve eigendom van de historici. Wij hebben allen onze geschiedenis mee geërfd en dat erfgoed is dus van ons allen, niet alleen van de historici. Dat geeft niemand, ook ons niet, het recht om de historische feiten te vervalsen. Maar dat betekent niet dat het ons verboden is de geschiedenis te vertellen en te hervertellen en daarin voorbeelden te vinden voor heden en toekomst, goede voorbeelden ook. Dat betekent niet dat wij niet zouden mogen danken en gedenken, en op zoek gaan naar elementen van continuïteit. Dat mag ons niet beletten om op zoek te gaan naar het eigene van ons erfgoed en dat te vieren. Wij herdenken, dus wij bestaan!¹⁸ Als men ons daarom *heritage crusaders* zou noemen - zoals Jo Tollebeek allicht zou doen met een woord van Lowenthal¹⁹; dan zeg ik: we zijn niet beschaamd om kruisvaarders voor ons erfgoed te zijn. Het moge een *nom de gueux* zijn, een naam die anderen op ons kleven zoals destijds op de geuzen.

Natuurlijk is het zo dat de *lieux de mémoire* - naar het woord van Pierre Nora²⁰ - vaak geen *lieux de faits* zijn. Het gaat om elementen uit onze geschiedenis die pas doordat ze nadien herinnerd zijn geworden de betekenis hebben gekregen die ze vandaag hebben. Als wij vandaag de slag van 1302 herdenken, dan gaat het uiteindelijk niet om wat er die elfde juli 1302 in de modder van Groeninge is gebeurd²¹. Wat wij vieren is uiteindelijk wat op grond van het herdenken daarvan in de negentiende eeuw is gebeurd, namelijk dat dat herdenken gedurende 150 jaar een belangrijke rol heeft gespeeld in de ontvoogding van ons volk. 11 juli is daarom een *date de mémoire* veeleer dan een *date de faits*, Groeninge een *lieu de mémoire* veeleer dan een *lieu de faits*. Wij vieren namelijk dat de Vlaamse Beweging er onder meer door het herdenken van de geschiedenis in is geslaagd dit volk terug te doen herleven het terug een gezamenlijke identiteit en zelfrespect te geven. En daarvoor is ook een woord van dankbaarheid op zijn plaats in deze tijden van ondankbaarheid²² - de ondankbaarheid van nieuwe rijken die hun afkomst verloochoenen. Wij vieren inderdaad dat dankzij onze erflaters, ook wij nog erflaters kunnen zijn, nog iets kunnen doorgeven aan de volgende generatie, onze kinderen en kleinkinderen.

1. In 1983 (heruitgave 1992) publiceerden E. HOBSBAWN & T. RANGER bij Cambridge University Press een verzamelbundel essays *The invention of tradition*, met o.a. ook ene

- bijdrage van Hobsbawm zelf, getiteld *"Mass-producing traditions : Europe 1870-1914"*.
2. Een mooi voorbeeld is het succes van de Schotse identiteit, en vooral van de gebruiken en symbolen die we daarmee associëren, en die volgens sommige historici ook groten-deels in de negentiende eeuw zouden zijn uitgevonden (met name de kilt, de tartans en de oud-Schotse poëzie). Zie http://www.chass.utoronto.ca/history/material_culture/rmclean/html/trad.htm.
 3. J.M. DOMENACH, "La suspicion rétroactive", in *Catholica* 1995, 57 v.
 4. Bijvoorbeeld in R. DETREZ & J. BLOMMAERT, *Nationalisme. Kritische opstellen*, Berchem 1994. Dergelijke stellingen worden door vele anti-nationalisten aan GELLNER toegeschreven. GELLNER is echter een stuk genuanceerder - zie bv. "Aus den Ruinen des Großen Wettstreits. Bürgerliche Gesellschaft, Nationalismus und Islam", 46. Merkur. *Deutsche Zeitschrift für europäisches Denken* 1992, (647) 653, alsook Nationalism.
 5. Vergelijk R. VAN CAENEGEM, "Beschouwingen voer nationale identiteit en censuur", in *De lectrur van het verleden, Liber amicorum Reginald de Schryver*, Universitaire pers Leuven 1998, p. (441) 449-450.
 6. Parl. Stukken VI. Parl., nr. 997 (2001-2002) - Voor een kritiek, zie onder meer Bart DE WEVER, "Maak geen misbruik van geschiedenis", *de Standaard* 27 februari 2002.
 7. Die moralisering van de geschiedenis werd recent bijvoorbeeld ook beschreven door J. TOLLEBEEK, "De conjunctuur van het historisch besef", in *De horizonen van weten en kunnen*, Davidsfonds Leuven 2002, p. (167 v.) 178.
 8. De uitdrukking komt van de joods-amerikaanse (uit nazi-Duitsland gevluchte) filosoof Leo Strauss, meer bepaald in *Natural Right and History*, University of Chicago Press 1953. STRAUSS hekelt daarmee iedereen die zijn tegenstanders probeert te discrediteren door gelijkenissen in te roepen tussen één of meerdere van hun ideeën en het nazisme.
 9. *Ingratitude, Conversation sur notre temps*, Gallimard Parijs 1999, p. 196 v. en 204 v., in het Nederlands als *Ondankbaarheid*, Contact Amsterdam 2000.
 10. Zie in dit verband Bart DE WEVER, "Zelfs morele hysterie heeft grenzen", *de Standaard* 14 mei 2001.
 11. J. TOLLEBEEK, in *De horizonen van weten en kunnen*, ter perse Davidsfonds Leuven 2002, p. 179 v.
 12. Ik parafraseer hiermee H. DE DIJN, "Nieuwe politieke cultuur heeft levensbeschouwing nodig", *Ons erfdeel* 2000, (347) 352.
 13. Vergelijk H. LÜBBE, *Fortschritt als Orientierungsproblem*, Rombach, Freiburg 1975, p. 37 en 55, aangehaald door H. DE DIJN, "Vooruitgang en traditie", in *Studia Europaea*, V, Centrum voor Europese Cultuur, Koninklijke Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten, Brussel 1998, p. (123) 130 (verkort in *Vivat Academia*, 2000, nr. 106, p. (3) 6) (die ook verwijst naar H. LÜBBE, *Religion nach der Aufklärung*, Styria Graz 1986).
 14. Zie het interessante boek van Stéphane FERRET, *Le bateau de Thésée, Le problème de l'identité à travers le temps*, Ed. Minuit Parijs 1996.

15. Net op de dag waarop ik de voetnoten van deze tekst aanvul, verschijnt in de *FE.T.* 23 maart 2002 een boekbespreking van Yahay R. KAMALIPOUR & Kuldip R. RAMPAL, *Media, sex, violence and drugs in the global village*, Rowman & Littlefield, 2001, waarin de culturele globalisering van de waarden gepropageerd door de westerse mediaconcerns gezien wordt als een instrument voor de economische globalisering, gedomineerd door de multinationale ondernemingen.
16. H. ARENDT, *The burden of our time*, Secker & Warburg London 1951, p. 438.
17. Hans Georg GADAMER, die zopas op de leeftijd van 102 jaar overleed, heeft doorheen zijn hele werk onderzocht hoe het verstaan van het verleden mogelijk is en kwam tot het besluit dat verstaan juist niet het afschaffen vereist van de afstand (bijvoorbeeld in tijd) tot wie of wat we willen verstaan; in tegendeel is verstaan maar mogelijk door die afstand ernstig te nemen, door het verschil met het andere ernstig te nemen: "Verstehen kann man sich nur, wenn man verschieden ist" (zei hij in een pleidooi tegen de "democratische" gelijkenschakeling, *Junge Freiheit*, 11-2-2000). Wie te dichtbij staat, kan de zin van een tekst moeilijker beoordelen. Hoe langer een dialoog over die tekst aan de gang is, hoe meer vooroordelen reeds kunnen zijn weggefilterd. Maar verstaan vereist voor GADAMER niet dat we ons eigen perspectief ("verstaanshorizon"), ons voorverstaan van waaruit wij de wereld tegemoet treden (en waarin de moedertaal een determinerende rol speelt) laten vallen, wel dat er een soort fusie van horizonen plaatsvindt, een vermiddelen van de horizon van de verstaander en die van wat hij wil begrijpen. Zie mijn "De verstaanbaarheid van het vreemd", in *Punt*, 20 maart 2002.
18. Met een knipoog naar het boek van Jos PERRY, *Wij herdenken, dus wij bestaan. Over jubilea, monumenten en de collectieve herinnering*, SUN Nijmegen 1999.
19. J. TOLLEBEEK, aangehaald werk. p. 182, met verwijzing naar het boek van de Amerikaanse hoogleraar aardrijkskunde D. LOWENTHAL, *Possessed by the past. The heritage crusade and the spoils of history*, Cambridge University Press, Cambridge (Eng.) 1996, met als thema hoe obsessie met het verleden zowel tot goed als kwaad kan leiden.
20. Pierre NORA e.a., *Les lieux de mémoire*, deel I tot VII, Gallimard Parijs 1984-1993.
21. Vergelijk mijn tekst "De verhouding tussen een beweging en haar geschiedenis - een bewogen verhouding?" Toespraak bij de uitreiking van de Visser-Neerlandprijs aan de Vereniging voor Wetenschap en het tijdschrift *Wetenschappelijke Tijdingen*, Gent 14 november 1998, *TEKOS (Teksten, commentaren en studies)* nr. 93 (1999), p. 8-12; ook op <http://www.storme.be/WT.html>
22. Zie daarover onder meer het reeds aangehaalde werk van A. FINKIELKRAUT, *Ingratitude*, aw.

“Die Gnade der späten Geburt” Over een uitspraak van dr. Helmut Kohl

Drs Herman Simissen

*O God! O God! that it were possible
To undo things done; to call back yesterday...*

Thomas Heywood, A Woman Kilde with Kindnesse

Van 24 tot 29 januari 1984 bracht de toenmalige Duitse Bondskanselier doctor Helmut Kohl een officieel bezoek aan Israël. Kohl was, na Willy Brandt, de tweede kanselier die Israël bezocht. Bij zijn aankomst op het vliegveld Ben Goerion noemde Kohl de uitnodiging die hij had ontvangen het zichtbaar worden van de brug die tussen Duitsland en Israël was gebouwd, over het ravijn van het verleden. Hij zei te komen als de vertegenwoordiger van een nieuwe generatie Duitsers, die respect voor de menselijke waardigheid, gerechtigheid, vrede en vrijheid als het hoogste goed beschouwt. Deze nieuwe generatie streeft ernaar, aldus Kohl, positieve, “normale” relaties met Israël te onderhouden, veeleer dan de aandacht te blijven richten op gebeurtenissen uit het verleden. Over deze nieuwe generatie Duitsers – zijn generatie; Kohl is van 1930 – en over de Duitsers die sindsdien zijn geboren, zei Kohl dat zij de “Gnade der späten Geburt” hadden ontvangen: zij waren pas na de nationaal-socialistische periode in de Duitse geschiedenis volwassen geworden. Hoewel deze uitdrukking meteen al de nodige discussie oproep, gebruikte Kohl haar ook nadien herhaaldelijk – reden genoeg om stil te staan bij de achtergrond en implicaties van de uitspraak van Kohl.

In dit verband moet op de eerste plaats worden opgemerkt, dat de uitdrukking “Gnade der späten Geburt” niet van Kohl zelf stamt, noch van zijn tekstschrijver(s). In zijn boek *Die Welt der Westdeutschen* (1986) wijst de diplomaat en publicist Günter Gaus erop, dat hij deze uitdrukking in eerdere publicaties had gebruikt, voor zij algemene bekendheid kreeg doordat Helmut Kohl haar bezigde. Met zijn metafoor wilde Gaus aangeven, dat zijn generatie net te laat werd geboren om door het nationaal-socialisme te worden geplaatst voor beslissingen waartegen men misschien niet opgewassen was geweest. Dat zijn generatie geen schuld draagt aan de misdaden van het nationaal-socialisme is dan ook niet de

verdienste van deze generatie, maar iets wat haar door genade in de schoot werd geworpen. De barrière die haar heeft behoed voor dienst op het perron van Auschwitz was flinterdun en uiterst breekbaar geweest, aldus Gaus; deze generatie bevond zich in de onmiddellijke nabijheid van de schuld, en juist daarom past het haar zich rekenschap te geven van het Duitse verleden.

In de betekenis waarin Gaus de uitdrukking “Gnade der späten Geburt” gebruikte, zal zij nauwelijks weerstand oproepen – hetgeen wellicht verklaart waarom de uitdrukking pas algemene bekendheid kreeg toen zij door Helmut Kohl werd gebezigd. Kohl immers gebruikte haar in een andere betekenis – een betekenis die juist wel weerstand oproep en tot veel discussie aanleiding gaf, en daardoor de uitdrukking bekendheid gaf. Voor een goed begrip van de betekenis die hij aan de uitdrukking “Gnade der späten Geburt” gaf is het noodzakelijk in te gaan op de achtergrond waartegen de uitspraak van Kohl moet worden gezien: enerzijds die van de Duitse omgang met het eigen, nationaal-socialistische verleden, en anderzijds die van de Duitse houding tegenover de staat Israël.

Van de Duitse¹ omgang met het nationaal-socialistische verleden bestaat het beeld, dat de Duitsers dit verleden vanaf het einde van de Tweede Wereldoorlog zouden hebben ontkend en verdrongen. De aandacht van de Duitse bevolking zou geheel en al zijn uitgegaan naar materieel herstel en wederopbouw – en deze concentratie op herstel en wederopbouw leidde tot het *Wirtschaftswunder* van de jaren vijftig. De literatuur- en cultuurcriticus George Steiner karakteriseerde het *Wirtschaftswunder* daarom, vanwege die eenzijdige gerichtheid op materieel herstel en wederopbouw, in zijn boek *Language and Silence* als een ‘*hollow miracle*’. Ter ondersteuning van dit beeld van de Duitse bevolking die zich mono-maan richtte op de wederopbouw, zonder over het verleden na te denken, wordt altijd verwezen naar het boek *Die Unfähigkeit zu trauern* (1967) van het echtpaar Alexander en Margarete Mitscherlich, beiden psychiater. In dit boek wordt namelijk de stelling verdedigd, dat de Duitse bevolking het nationaal-socialistische verleden onmiddellijk na de capitulatie had afgezworen en uit de gedachten gebannen. Toch is het de vraag of dit overgeleverde beeld niet aanzienlijk moet worden gnuanceerd.

Onmiddellijk na de Tweede Wereldoorlog immers ontstond in Duitsland een debat over schuld en verantwoordelijkheid voor de oorlog, en voor

de misdaden die door het nationaal-socialistische regime waren begaan. Dit debat werd eerst en vooral in de pers gevoerd, maar bleef niet beperkt tot kranten en tijdschriften. Zo bracht de Evangelische Kerk in oktober 1945 de *Stuttgarter Schuldbekennnis* uit; Friedrich Meinecke (1862-1954), één van de meest gezaghebbende Duitse historici, publiceerde in 1946 zijn boek *Deutsche Katastrophe*; en de vooraanstaande filosoof Karl Jaspers deed in hetzelfde jaar *Die Schuldfrage* het licht zien, de neerslag van colleges die hij in 1945/1946 over dit onderwerp had gegeven. De discussie over het nationaal-socialistische verleden bleef niet beperkt tot de intellectuele elite: door de processen van Neurenberg tegen de zogeheten *Hauptkriegsverbrecher*, maar vooral door de denazificatie werden brede lagen van de Duitse bevolking betrokken bij dit debat.

Het publieke debat over het nationaal-socialisme verstomde enigszins in de jaren vijftig. Onder de christen-democraat Konrad Adenauer, Bonds-kanselier van 1949 tot 1963, streefde de Duitse Bondsrepubliek een volledige integratie in de Westerse wereld na. Dit betekende, dat de Duitse regering in woorden en daden wilde laten zien dat daadwerkelijk met het nationaal-socialisme was gebroken. Alleen zo immers was een verzoening met de voormalige vijanden mogelijk - alleen zo was een geleidelijke normalisering van de betrekkingen met de voormalige vijanden mogelijk, en alleen zo kon de beoogde integratie van Duitsland in de Westerse wereld worden verwezenlijkt. Maar al nam de Duitse regering zo openlijk afstand van het nationaal-socialisme, toch nam de Bondsrepubliek - anders dan de DDR - de politieke verantwoordelijkheid voor het nationaal-socialistische verleden op zich, en dan met name voor de misdaden begaan tegenover de joden. Dit kwam onder meer tot uitdrukking in de betalingen die de Bondsrepubliek in het kader van de *Wiedergutmachung* deed aan de staat Israël en aan joodse organisaties.

Rond 1960 leefde de discussie over het nationaal-socialisme weer op. Een belangrijke rol daarin speelde de literatuur: in de Duitse literatuur werd het nationaal-socialistische verleden in deze tijd een belangrijk, zo niet het belangrijkste thema. Het stond bijvoorbeeld centraal in de zogeheten *Danziger Trilogie* van Günter Grass: de roman *Die Blechtrommel* (1959), de novelle *Katz und Maus* (1961) en de roman *Hundejahre* (1963). Ook in toneelstukken als *Der Stellvertreter* (1963) van Rolf Hochhuth - over de houding van het Vaticaan tegenover de jodenvervolging tijdens het Derde Rijk - en *Die Ermittlung* (1965) van Peter Weiss - over het Auschwitz-proces - stond het nationaal-socialistische verleden centraal. In de zogeheten verjaringsdebatten, die in 1965, 1969 en ook

nog in 1979 werden gevoerd over de vraag of voor misdaden begaan in het Derde Rijk wel de normale verjaringstermijn moest gelden - en zo nee, of er dan een andere termijn aan strafvervolging moest worden gesteld - werd uitvoerig gediscussieerd over het nationaal-socialisme. De veelvuldig verdedigde stelling, dat de zogeheten generatie van '68 met haar studentenprotesten ook de discussie over het nationaal-socialisme heeft opengebroken, moet daarom van de hand worden gewezen. Dit debat was al voor de studentenprotesten gaande, maar werd onder invloed van de generatie van '68 wel met grotere heftigheid gevoerd. De discussie over het nationaal-socialistische verleden bereikte een hoogtepunt door en met de knieval van Bonds-kanselier Willy Brandt in het voormalige getto van Warschau in 1970: een openbare schuldbelijdenis van een regeringsleider namens zijn volk, van een regeringsleider *nota bene* die zelf na de vestiging van de nationaal-socialistische dictatuur in ballingschap ging in Noorwegen en aan wie persoonlijk ten aanzien van de wandaden van het nationaal-socialisme werkelijk niets viel te verwijten.

Onder de opvolger van Willy Brandt als Bonds-kanselier, Helmut Schmidt, was een zekere kentering zichtbaar in de houding van de Duitse regering tegenover het nationaal-socialistische verleden, een kentering die uitdrukking gaf aan een gevoel dat algemeen verspreid was onder de Duitse bevolking. Veel meer dan zijn voorganger was Schmidt een pragmaticus: de ideologische en morele overwegingen die voor Brandt nog zo belangrijk waren, maakten onder Schmidt plaats voor een veel zakelijker benadering. Geheel in die lijn vertegenwoordigde Schmidt de opvatting, dat de Duitse politiek - binnenlandse politiek en buitenlands beleid - niet langer zou moeten worden overschaduwd door de nationaal-socialistische periode in de Duitse geschiedenis. In de jaren na de Tweede Wereldoorlog had de Bondsrepubliek zich ontwikkeld tot een 'normaal' land, de Bondsrepubliek had inmiddels ook afdoende bewezen dat zij een 'normaal' land was - en daarom verdiende zij als een 'normaal' land te worden behandeld, zonder dat zij te pas en te onpas met het nationaal-socialistische verleden werd geconfronteerd. Helmut Kohl nu, die bij zijn aantreden als Bonds-kanselier aankondigde een heel ander beleid te gaan voeren dan zijn voorganger, zette in dit opzicht de lijn van Schmidt voort: ook hij pleitte ervoor, dat de Bondsrepubliek als een 'normaal' land zou worden behandeld. Tegen de achtergrond van deze politieke lijn moet de uitspraak van Kohl over de "Gnade der späten Geburt" worden gezien: voor hem betekende deze uitdrukking, dat zijn generatie geen schuld of verantwoordelijkheid droeg voor het nationaal-socialisme - al

was dat geen eigen verdienste, vandaar de term 'genade' -, en dus ook niet steeds met dit aspect van het Duitse verleden zou moeten worden geconfronteerd. Dat zij zoveel stof deed opwaaien, kwam niet zozeer door haar inhoud - Kohl zette immers een beleid voort dat al onder zijn voorganger was ingezet, en weinig verzet had opgeroepen -, als wel door de bepaald onhandige presentatie van Kohl. Waar Schmidt ook bij zijn politieke tegenstanders respect afdwong door zijn intelligentie en door zijn subtiele manoeuvreren, ging Kohl als de spreekwoordelijke olifant door de porseleinkast.

Een tweede aspect van de achtergrond waartegen de uitspraak van Kohl over de "Gnade der späten Geburt" moet worden gezien is dat van de betrekkingen tussen Duitsland en Israël. Beide staten zijn in dezelfde tijd ontstaan: de onafhankelijke staat Israël werd in 1948 uitgeroepen, en een jaar later werd de Duitse Bondsrepubliek opgericht. In de eerste jaren na de oprichting van de Bondsrepubliek stonden de betrekkingen met Israël in het teken van de *Wiedergutmachung*: de herstelbetalingen die Duitsland, vrijwillig en niet - zoals vaak wordt gedacht - onder druk van Amerikaanse zijde, aan Israël deed. Als voorwaarde voor openlijke en rechtstreekse contacten met Israël had de Israëlische regering gesteld, dat de Duitse Bondskanselier publiekelijk schuld zou bekennen voor de misdaden die tijdens het Derde Rijk jegens het joodse volk waren begaan. Een dergelijke verklaring legde Bondskanselier Adenauer op 27 september 1951 af in de Duitse Bondsdag; de inhoud van die verklaring was met name binnen de regeringscoalitie aan het hoofd waarvan Adenauer stond bepaald omstreden, maar deze zette zijn zin door. Uiteindelijk werd op 10 september 1952 een verdrag ondertekend, waarin de afspraken over de *Wiedergutmachung* werden vastgesteld.

In mei 1955 kreeg de Bondsrepubliek volledige soevereiniteit: de drie Westerse bezettingsmogendheden - de Verenigde Staten, Groot-Brittannië en Frankrijk - gaven hun controle over de Duitse politiek op. Duitsland mocht een eigen buitenlands beleid gaan voeren en, binnen het kader van de NAVO, een eigen leger oprichten. Toch zou het nog tien jaar duren voordat formeel diplomatieke betrekkingen tussen de Bondsrepubliek en Israël werden aangeknoopt. Dit was eerst en vooral het gevolg daarvan, dat de Bondsrepubliek in de internationale politiek als de enige Duitse staat wenste te worden beschouwd. De Arabische landen dreigden echter de DDR te erkennen, als de BRD diplomatieke betrekkingen met Israël aanging - en dit weerhield de Bondsrepubliek er inderdaad van deze betrekkingen aan te gaan. Een complicerende factor was in dit verband, dat de betrekkingen van de Verenigde Staten, Groot-Brittannië

en Frankrijk met de Arabische wereld sterk waren verslechterd. Omdat Duitsland van oudsher goede contacten had in de Arabische wereld, werd door zijn Westerse bondgenoten druk uitgeoefend om deze contacten niet - door het aangaan van diplomatieke betrekkingen met Israël - in gevaar te brengen. Via Duitsland konden de Westerse landen dan toch hun invloed in de Arabische wereld doen gelden. In het geheim bestonden er echter wel degelijk contacten tussen Duitsland en Israël: zo leverde de Bondsrepubliek heimelijk wapens aan Israël. Maar Israël drong steeds krachtiger aan op het aangaan van formele diplomatieke betrekkingen - zeker nadat in de herfst van 1964 was uitgelekt dat Duitsland in het geheim al jaren wapens aan Israël leverde. Uiteindelijk leidde de politieke crisis die in Duitsland uitbrak toen dit geheim naar buiten werd gebracht ertoe, dat in 1965 inderdaad formele diplomatieke betrekkingen tussen Duitsland en Israël werden aangeknoopt.

Met het aangaan van deze betrekkingen werd heel voorzichtig de weg ingeslagen naar het 'normaliseren' van de verhouding tussen beide landen. Dat wil zeggen, dat de verhouding tussen de Bondsrepubliek en Israël niet langer uitsluitend in het teken van het verleden - en dan uiteraard met name het nationaal-socialistische verleden van Duitsland - zou moeten staan. Met name door Bondskanselier Brandt en zijn minister van Buitenlandse Zaken Walter Scheel werd deze normalisering van de betrekkingen openlijk nagestreefd. Onder de opvolger van Brandt, Helmut Schmidt, werd deze lijn voortgezet - waarbij zij aangetekend dat, waar onder Brandt deze normalisering werd beoogd naast een verzoening met Israël, dit element van verzoening voor de regering Schmidt nauwelijks nog een rol speelde. Schmidt en zijn minister van Buitenlandse Zaken Hans-Dietrich Genscher waren van opvatting, dat Duitsland inmiddels een 'normaal' land was en dat de verhouding van de Bondsrepubliek met Israël inmiddels genormaliseerd was - en wilden dit ook aan de buitenwereld laten zien. Dat het buitenlandse beleid van de BRD en de betrekkingen met Israël naar hun mening niet langer mochten worden overschaduwed door het verleden, bleek bijvoorbeeld daaruit dat Duitsland als eerste Westers land demonstratief het recht op zelfbeschikking opeiste voor de Palestijnen. Onder Bondskanselier Helmut Kohl zette de Duitse regering het beleid voort, dat onder Schmidt was ingezet: de betrekkingen tussen Duitsland en Israël werden beschouwd als 'normale' betrekkingen tussen twee 'normale' staten, en de buitenwereld mocht dat weten ook. Ook in dit licht moet de uitspraak van Kohl over de "Gnade der späten Geburt" worden begrepen: de verhouding tussen Duitsland en Israël had geen bijzonder karakter vanwege het nationaal-

socialistische verleden van Duitsland, er was inmiddels sprake van een volstrekt 'normale' verhouding, niet anders dan de verhouding van Duitsland met, bijvoorbeeld, Zweden of Spanje. In Duitsland regeerde nu immers een generatie, die geen schuld had aan de wandaden die tijdens het Derde Rijk tegenover joden waren begaan.

//

Toen Helmut Kohl op het vliegveld Ben Goerion de uitdrukking "Gnade der späten Geburt" gebruikte, sprak hij daarmee niet – zoals Günter Gaus – uit dat juist zijn generatie zich geroepen zou moeten voelen over het nationaal-socialistische verleden na te denken. Integendeel, hij leek daarmee veeleer te willen zeggen dat zijn generatie geen schuld droeg voor de misdaden van het nationaal-socialisme en dat zij daarom niet steeds door anderen met het nationaal-socialistische verleden van Duitsland moest worden geconfronteerd. Met deze uitspraak gaf hij uitdrukking aan een gevoel, dat door brede lagen van de Duitse bevolking werd gedeeld. – Heel specifiek eiste Kohl voor zijn land de vrijheid op, wapens, waaronder Leopard-tanks, aan Saoedi-Arabië te mogen verkopen. De eerste gesprekken over deze wapenleveranties waren al in mei 1982 gevoerd onder het bewind van de voorganger van Kohl als Bondskanselier, Helmut Schmidt. De Israëlische regering probeerde deze wapenverkoop te voorkomen, en voerde onder meer als argument aan dat niet aan de bevolking van Israël zou kunnen worden uitgelegd dat nog geen veertig jaar na de Tweede Wereldoorlog opnieuw Duitse wapens op joden zouden worden gericht. – De vraag is nu, hoe het beroep dat Kohl deed op de "Gnade der späten Geburt" inhoudelijk moet worden gewaardeerd.

Het is in dit verband verhelderend gebruik te maken van de idee van een 'levend verleden', die één van de centrale uitgangspunten vormt in het denken van de Engelse filosoof, historicus en archeoloog R.G. Collingwood (1889-1943). De idee van een 'levend verleden' houdt in, dat het verleden niet afgesloten en dood is en voorgoed voorbij, maar daarentegen voortleeft in het heden, en zelfs een zeer wezenlijk deel van dat heden vormt; en dat daarom voor een goed begrip van het heden kennis van het verleden een noodzakelijke voorwaarde is. Collingwood was, met andere woorden, van opvatting, dat het verleden ons in het heden beïnvloedt – veelal zelfs zonder dat wij ons dit bewust zijn. Aan de hand van een eenvoudig voorbeeld kan worden verduidelijkt wat Collingwood hiermee bedoelt. In verschillende Europese landen wonen mensen in

steden, die in de Romeinse tijd zijn gesticht; in België zijn dat bijvoorbeeld Tongeren, Doornik en Aarlen. Deze steden zijn sinds de Romeinse tijd voortdurend bewoond geweest. Wie zich er nu vestigt, realiseert zich gewoonlijk niet hoe hij of zij daarbij wordt beïnvloed door een beslissing die in de Romeinse tijd werd genomen, en sindsdien haar effecten heeft gehad: dat de betreffende plek geschikt was om een vestiging te stichten. Dit voorbeeld laat zien, hoe het Romeinse verleden invloed op ons heden kan uitoefenen, ook zonder dat wij ons dit bewust zijn. Volgens Collingwood nu kan dit voorbeeld worden veralgemeend: het verleden beïnvloedt ons heden altijd en overal, het verleden leeft altijd voort in het heden. Juist daarom moeten we naar zijn mening proberen, ons die invloed van het verleden zo goed mogelijk bewust te zijn, bijvoorbeeld – en juist! – ook in politieke of maatschappelijke besluitvorming. Want goede oplossingen voor politieke en maatschappelijke problemen zijn, aldus Collingwood, alleen mogelijk op basis van een historische analyse, op basis van inzicht in de beperkingen die het verleden oplegt aan het heden, en in de mogelijkheden die het laat. De beperkingen die het verleden oplegt noemt Collingwood 'noodzakelijkheid', de ruimte die het laat 'mogelijkheid'. Geschiedbeoefening is voor hem uiteindelijk het analyseren van het heden in termen van 'noodzakelijkheid' en 'mogelijkheid'. Wanneer geschiedbeoefening zo wordt opgevat, is zij van grote maatschappelijke betekenis: geschiedenis is het fundament van de toekomst, zoals Collingwood het zelf uitdrukt – alleen op basis van geschiedenis is vooruitgang mogelijk.

Een voorbeeld van een dergelijke historische analyse kan wellicht verduidelijken wat Collingwood voor ogen stond. Een geschikt onderwerp voor een dergelijke analyse wordt bijvoorbeeld gevormd door de West-Europese reacties op het conflict in het voormalige Joegoslavië, en meer in het bijzonder op de rol van nationalistische sentimenten in dit conflict. Deze nationalistische sentimenten werden in de West-Europese publieke opinie niet zelden afgedaan als een spook uit het verleden, dat plotseling weer over de Balkan waart, met alle onverwachte en desastreuze gevolgen vandien. Het bestaan van dergelijke nationalistische sentimenten, zo heette het, toonde eens te meer aan hoezeer het Zuidoosten van Europa in zijn ontwikkeling is achtergebleven bij het Westen, waar dergelijke sentimenten immers al lang zijn overwonnen en geen enkele rol van betekenis meer spelen... Op basis van een historische analyse zou deze gangbare mening echter van de hand moeten worden gewezen. Aan het begin van de twintigste eeuw immers was het nationalisme in West-Europa evenzeer aanwezig – en dit nationalisme heeft het hedendaagse

West-Europa mede gemaakt tot wat het nu is. Anders gezegd, het nationalisme is – om de terminologie van Collingwood te gebruiken – een noodzakelijk aspect van de West-Europese cultuur, dat daarmee nog wel degelijk zijn invloed doet gelden. Een al te gemakkelijke veroordeling van nationalistische sentimenten in het voormalige Joegoslavië getuigt daarom van een gebrekkig inzicht in het eigen, West-Europese verleden en heden – terwijl inzicht in het eigen heden nu juist de grondslag vormt van de veroordeling van de gebeurtenissen in het voormalige Joegoslavië. En dit roept dan de vraag op, of – als het eigen, West-Europese verleden en heden al niet goed worden begrepen – de West-Europese landen het Joegoslavische verleden wel begrepen, of, met andere woorden, het West-Europese beleid ten aanzien van deze regio niet op voorhand was gedoemd te mislukken, omdat men het conflict eenvoudig niet begreep.

Wanneer we nu de uitspraak van Helmut Kohl over de "Gnade der späten Geburt" lezen in het licht van de idee van een levend verleden, zoals ontwikkeld door R.G. Collingwood, dan zou deze uitspraak kunnen worden begrepen als een uiting van onvrede over de invloed die het Duitse verleden uitoefent op het Duitse heden, meer in het bijzonder op de hedendaagse politiek. Zijn uitspraak is dan weinig meer dan een verzuchting – altijd weer dat nationaal-socialistische verleden waarmee zijn generatie, die part noch deel had aan het nationaal-socialisme, steeds opnieuw wordt geconfronteerd. Met deze verzuchting gaf Kohl uitdrukking aan zijn onmacht, aan de onmacht van zijn generatie, die zich de gevangene weet van een verleden waaraan zij geen schuld heeft. Maar het verleden leeft voort in het heden, en de invloed die het verleden zo uitoefent op het heden laat zich nu eenmaal niet beheersen: het verleden kan niet ongedaan worden gemaakt, en de wijze waarop het doorleeft in het heden kan men niet naar zijn hand zetten. Het nationaal-socialistische verleden van Duitsland is daarmee, zoals het zo treffend werd uitgedrukt door de Duitse historicus Ernst Nolte, "eine Vergangenheit, die nicht vergehen will". (Nolte pleitte er overigens voor, het nationaal-socialistische verleden van Duitsland en met name de Endlösung der Judenfrage te 'historiseren', dat wil zeggen, dit niet langer als een unieke misdaad te beschouwen, maar als een historische gebeurtenis die kan worden vergeleken met andere gebeurtenissen in het verleden.) Zolang Duitsland in verband wordt gebracht met het nationaal-socialistische verleden – vanuit andere landen of door leden van de eigen bevolking –, zolang zal Duitsland met dat verleden worden geconfronteerd. Hoe lang dit zal duren, is moeilijk uit te maken: gelet op de plaats die bijvoorbeeld

de Slag op het Merelveld (1389) nog altijd inneemt in de Servische identiteit, of de Slag bij de Boyne (1690) in de identiteit van de Noord-Ierse protestanten, mag worden verwacht dat de herinnering aan het nationaal-socialisme met name onder de slachtoffers van dit verleden nog lang een rol zal spelen. Dan ook zal de Duitse bevolking nog lang worden geconfronteerd met het nationaal-socialistische verleden, hoe pijnlijk dat ook kan zijn voor juist de hedendaagse generatie Duitsers. De uitspraak van Kohl is, zo beschouwd, niets anders dan een aanklacht tegen het lot dat zijn generatie en hemzelf heeft getroffen – een aanklacht, die niets teweeg kon brengen dan, wellicht, enige opluchting bij de spreker en zijn generatiegenoten. Maar het verleden wordt er niet door uitgewist, noch de invloed die dit verleden op het heden heeft.

Wanneer we de uitspraak van Helmut Kohl ten slotte opvatten als uiting van verzet tegen het bewuste gebruik van het Duitse verleden als argument in de internationale politiek, dan is zij alleszins begrijpelijk. Juist omdat zij geen schuld heeft aan het nationaal-socialistische verleden, is het voor de hedendaagse generatie Duitsers moeilijk te verdragen – en eigenlijk zelfs onaanvaardbaar – als dat verleden bij voortdurend als argument wordt gebruikt in de internationale politiek. Kohl en zijn generatiegenoten moeten dit wel opvatten als misbruik van de geschiedenis. Een verleden waarvoor deze generatie immers niet verantwoordelijk is, noch mag worden gehouden, wordt gebruikt om druk uit te oefenen op deze generatie bij het nemen van beslissingen in de internationale politiek. Hoe begrijpelijk, hoe gerechtvaardigd de opvatting van Kohl – die overigens ook de opvatting van zijn voorganger Schmidt was – ook is, juist vanwege de ernst van de misdaden van het nationaal-socialistische regime kon een Duitse regering zich in haar buitenlandse beleid alleen met grote omzichtigheid en tact keren tegen een dergelijk misbruik van de geschiedenis. Omdat het Kohl aan die omzichtigheid en tact ontbrak, riep zijn optreden zoveel weerstand op – en niet, omdat zijn argumentatie ondeugdelijk zou zijn geweest, of zijn beleid niet gerechtvaardigd.

De uitdrukking "Gnade der späten Geburt" kreeg bekendheid toen zij door Helmut Kohl werd gebruikt. Door middel van die uitdrukking gaf Kohl uiting aan een gevoel, dat breed werd gedeeld door zijn generatie en door generaties na hem: dat zij geen schuld hadden aan het nationaal-socialistische verleden van Duitsland, en dat dit verleden hen daarom niet steeds moest worden nagedragen. Maar omdat het verleden doorleeft in het heden en zijn invloed in dat heden doet gelden is deze uitspraak even begrijpelijk als vergeefs: het verleden kan niet ongedaan worden gemaakt, Duitsland zal altijd het land met een nationaal-

socialistisch verleden zijn en gezien de ernst van de misdaden die in die periode van de Duitse geschiedenis zijn begaan mag worden verwacht dat het nog lang zal duren voordat met dezelfde afstandelijkheid naar het nationaal-socialistische verleden van Duitsland wordt gekeken als naar, om een willekeurig voorbeeld te noemen, de Punische Oorlogen. Tot die tijd zal Duitsland nog veelvuldig met het nationaal-socialistische verleden worden geconfronteerd, ook de generaties die de "Gnade der späten Geburt" hebben ontvangen.

Literatuur

De herkomst van de uitdrukking "Gnade der späten Geburt", en de betekenis die zij voor hem had, wordt door Günter Gaus beschreven in zijn boek *Die Welt der Westdeutschen. Kritische Betrachtungen* (Keulen 1986). De karakterisering van het *Wirtschaftswunder* als een 'hollow miracle' staat in het essay 'The hollow miracle' van George Steiner in zijn boek *Language and Silence: essays 1958-1966* (Londen 1967). Een uitstekend, beknopt overzicht van de Duitse omgang met het verleden geeft Friso Wielenga in zijn boek *Schaduwen van de Duitse geschiedenis. De omgang met het nazi- en DDR-verleden in de Bondsrepubliek Duitsland* (Amsterdam 1993). Zie daarvoor ook Ian Buruma, *Het loon van de schuld. Herinneringen aan de oorlog in Duitsland en Japan* (Amsterdam en Antwerpen 1994), en Alfred Grosser, *Le crime et la mémoire* (Parijs 1989). Een aantal recente debatten in de Bondsrepubliek over het nationaal-socialistische verleden wordt beschreven in de bundel *Gegijzeld door het verleden. Controverses in Duitsland van de Historikerstreit tot het Sloterdijk-debat* (Amsterdam 2001), onder redactie van Patrick Dassen en Ton Nijhuis. Een overzicht van de betrekkingen tussen Duitsland en Israël geeft Michael Wolffsohn in *Ewige Schuld? 40 Jahre deutsch-jüdisch-israelische Beziehungen* (München 1988). De uitdrukking 'Vergangenheit, die nicht vergehen will' is de titel van een essay van Ernst Nolte in de *Frankfurter Allgemeine Zeitung* van 6 juni 1989; het is herdrukt in verschillende bundels over de zogeheten 'Historikerstreit'. Een eerste balans van de periode-Kohl in de Duitse geschiedenis wordt opgemaakt in de bundel *Bilanz der Ära Kohl: christlich-liberale Politik in Deutschland 1982-1998* (Opladen 1998), onder redactie van Göttrik Wewer.

1. Om praktische redenen beperk ik mij hier tot West-Duitsland (BRD).

Bij de honderdste verjaardag van Hendrik Jozef Elias

Pieter Jan Verstraete

Beproevingen

"De liefde voor zijn volk was de zuivere bron, die deze aristocratische intellectueel, met helder doorzicht en met enorme zedelijke moed, wist aan te wenden als stuwkracht voor een leven vol toewijding en dienstbaarheid. Hendrik Elias bezat een werkelijk verbluffende zin voor verantwoordelijkheid. Nooit heeft hij zich onttrokken aan de verplichtingen van zijn eigen tijd".

Tot zover dit citaat uit de homilierede van pater Van de Walle op 10 februari 1973 in de abdijkerk van Grimbergen. Acht dagen eerder was Hendrik Jozef Elias plots overleden. Hij was nog geen 71 jaar geworden. Het jaar ervoor was hij door zijn vrienden in het West-Vlaamse Lo gehuldigd naar aanleiding van zijn zeventigste verjaardag. Vandaag en wel op 12 juni zou hij honderd jaar geworden zijn. We willen hem hier herdenken door middel van een beknopte levensbeschrijving, waarin enkel het essentiële weerhouden kan worden. Een allesomvattende historische biografie zal pas binnen enkele jaren voorhanden zijn.

Gedurende zijn leven doorstond Hendrik Elias heel wat beproevingen. Geboren op 12 juni 1902 in het Brabantse Machelen verhuisde het kroostrijke gezin in 1907 naar Vilvoorde. Vader Elias was er postbeambte. Tijdens de Eerste Wereldoorlog aanvaardde hij uit handen van de activistische Raad van Vlaanderen een bevordering in Brussel. In november 1918 werd hij hiervoor gebroodroofd zonder aanspraak op enige pensioenrechten te kunnen maken. Het gezin Elias balanceerde gedurende geruime tijd op de armoedegrens. Herhaaldelijk schreef Rik Elias later dat hij en zijn vader pas echte activisten werden na november 1918. De Vlaamshaterij van het Belgische establishment, en de activistenprocessen tegen onder andere Lodewijk Dosfel en Wies Moens zorgde voor een radicalisering van de geesten.

Historicus

Afgestudeerd als eerste van zijn klas aan het college van Vilvoorde, toog Hendrik Jozef Elias in november 1919 als student naar Leuven. Aanvankelijk wilde hij Germaanse filologie studeren, maar een hem goedgezinde leraar overhaalde hem om toch maar geschiedenis te volgen. Daar zat meer toekomst in. In zijn Leuvense periode behoorden onder anderen Jan Albert Goris (Marnix Gijsen), Jan de Cuyper, Jozef Duverger en Maurits van Haegendoren tot zijn vriendenkring. Elias stond er ook aan de wieg van het *Vlaams Historisch Genootschap*.

In juli 1923 behaalde hij zijn doctoraat met een verhandeling over *Kerk en Staat in de Zuidelijke Nederlanden onder de regering der aartshertogen Albrecht en Isabella (1598-1621)*, trouwens een van de eerste verhandelingen die in Leuven in het Nederlands voorgelegd werden.

In Leuven al was hij volop in contact gekomen met "de revolte van de intellectuelen". Het was de tijd van Charles Maurras, Henri Barbusse, Georges Sorel, Oswald Spengler, ... Dit contact werd in Brugge, waar de historicus een betrekking vond als atheneumleraar, voortgezet. Tot zijn Brugse kennissenkring behoorde onder meer de socialistische boekhandelaar Achilles van Acker. De intellectueel Elias publiceerde zowel in historische als literaire tijdschriften, evenals in het radicaal Groot-Nederlandse weekblad *Vlaanderen*.

Tussen september 1926 en december 1927 vertoefde hij achtereenvolgens in Rome, Napels, Luxemburg, Parijs en Bonn. Hij verrichte er historisch opzoekingswerk. Rik Elias droomde van een leerstoel aan de Leuvense universiteit. Zijn leermeester Léon van der Essen had hem een dergelijke leerstoel in het vooruitzicht gesteld. Een benoeming aan de gedeeltelijke vernederlandste universiteit (de Nolfbarak) was in 1926 al aan hem voorbijgegaan. In 1930 kwam in Leuven de plaats van docent in de rechtsgeschiedenis vacant. Professor Van der Essen stelde de kandidatuur van Elias voorop. Een kort onderhoud bij rector Ladeuze volgde. Elias weigerde uit principe zijn Vlaamsgezindheid te verloochenen. Hiervoor beriep hij zich op een uitspraak van Frans van Cauwelaert: "Indien ik ooit te kiezen heb tussen Vlaanderen en België, dan kies ik voor Vlaanderen. Want ik sta bij mijn volk". Elias kon gaan. Een nieuwe beproeving was het gevolg. Een wetenschappelijke loopbaan in eigen land mocht hij nu wel vergeten.

Burgemeester

Hendrik Jozef Elias was niet van plan om zijn verdere leven te slijten als leraar. Na zijn terugkeer uit het buitenland, kreeg hij een benoeming aan het atheneum van Gent. Tijdens de jaren 1928-1931 publiceerde hij ook enkele artikels in *Jong Dietschland*. Hij verdedigde er de democratie tegen het fascisme, dat hij in Rome van nabij had leren kennen. In 1931 verliet hij het onderwijs en schreef hij zich in aan de balie van Gent. Elias was inmiddels ook doctor in de rechten geworden. Tegelijkertijd werd hij politiek actief in de *Vlaamsch Nationale Volkspartij*. In november 1932 werd hij, dankzij de politieke steun van Jozef de Lille, tot volksvertegenwoordiger voor het arrondissement Gent-Eeklo gekozen. Hetzelfde jaar verscheen ook zijn opvallend essay *Onze wording tot natie*. Het boek was bedoeld als een inleiding op een nog te schrijven omvangrijke geschiedenis van de Vlaamse Beweging, en meer in het bijzonder van de nationale identiteit.

Hendrik Jozef Elias stond mee aan de wieg van het overkoepelend *Vlaamsch Nationaal Verbond* (VNV), dat in oktober 1933 onder leiding van Staf de Clercq ontstond. Elias behoorde tot de federalistische vleugel van de partij, en kantte zich tegen al te opvallende nieuwe orde-tendenzen en vernieuwingen binnen het VNV. Naarmate hij echter van nabij in contact kwam met de ontaarding en de verloedering van het parlementair stelsel in de jaren dertig, neigde hij naar een hervorming van dit stelsel. Dr. Elias zocht deze vernieuwing in de richting van het corporatisme zoals dat in het Portugal van Salazar en in het Oostenrijk van Dolfuß ingevoerd werd, en van de zogenaamde organische volksstaat. Dit laatste werd dan weer op hoongelach van radicale elementen als Reimond Tollenaere onthaald.

Elias was voor het VNV, samen met onder anderen Gerard Romsée en Ernest van de Berghe, een intellectuele steunpilaar. Veelal schreef hij voor Staf de Clercq de teksten voor allerlei redevoeringen. Meer dan eens gebeurde het echter dat er veranderingen aangebracht werden; dit leidde dan geregeld tot spanningen.

Na de capitulatie van het Belgisch leger, eind mei 1940, was ook Rik Elias overrompeld door de gebeurtenissen. Aanvankelijk bepleitte hij het standpunt dat het VNV op 14 mei 1940 had ingenomen: "Geen tweede activisme". Algauw bleek echter dat deze stelling niet houdbaar was. Het Belgisch *establishment* met de socialistische leider Hendrik de Man voorop, was in de zomer van 1940 haast unaniem voor een collaboratie met de Duitse overwinnaar. Ook voor Elias was een collaboratiepolitiek

voor het belang van het land onontwijkbaar. Hij geloofde in de hegemonie van Hitler-Duitsland. De Duitse overwinning, aldus Elias eind juli 1940, luidde het begin van een nieuw tijdperk, van een nieuwe orde in. De parlementaire democratie had afgedaan. Als politicus en theoreticus herzag Elias zijn mening. Hij stelde zich als pragmaticus op. Als Vlaams-nationalist ging zijn bekommernis in de eerste plaats uit naar het lot en de toekomst van Vlaanderen.

Op verzoek van de Raad van Leiding van het VNV aanvaardde hij eind 1940 het ambt van commissaris-burgemeester van de stad Gent.

VNV-leider

Een paar maanden voor zijn overlijden vroeg leider De Clercq aan Elias om samen met hem de leiding van het VNV over te nemen. Elias ging hier niet op in. Hij was het duidelijk oneens met het door De Clercq gevoerde beleid, en was de mening toegedaan dat de leider al te veel toegevingen gedaan had aan de bezetter. Toch aanvaardde hij de opvolging van Staf de Clercq na diens overlijden op 22 oktober 1942. Elias was zich bewust van de loodzware erfenis en was bereid om de verantwoordelijkheid voor het VNV op zich te nemen. Door de leden van de Raad van Leiding en Victor Leemans werd er zware druk op hem uitgeoefend. Er mocht niet worden getalmd. Het argument dat de bezetter anders een eigen kandidaat naar voren zou schuiven, woog zwaar door. Uit teruggevonden archiefstukken bleek dit maar al te waar.

Aanvankelijk kon Elias als VNV-leider niet anders dan de collaboratiepolitiek zonder concrete waarborgen van zijn voorganger voort te zetten. Hij was de gevangene van het door De Clercq gevoerde beleid. Geleidelijk aan wenste hij echter tot klare toestanden te komen. Als gevolg hiervan kwam het tot spanningen en conflicten met de SS-instanties. Elias besefte echter dat hij het niet te bont mocht maken vermits zijn beweging verstrengeld was in de administratieve, culturele en militaire collaboratie. Een radicale breuk met de bezetter zou tot een vacuüm leiden, waarvan de DeVlag en de SS maar al te gretig gebruik van zouden maken. Dit leidde dan weer tot kritiek van de Dietse dissidenten binnen het VNV. Zij verweten hun leider laksheid en dubbelzinnigheid ten opzichte van de Duitsers. Elias schreef later dat de jaren 1943/1944 tot de moeilijkste uit zijn leven behoorden.

Doodstraf

In september 1944 vertrok VNV-leider Elias naar Duitsland. Voor hem was de collaboratie hiermee afgesloten. Hij weigerde een verder engagement. Het resultaat was dat hij door de Gestapo van januari tot mei 1945 in een Beiers kuurhotel geïnterneerd werd.

In oktober 1945 werd Hendrik Jozef Elias gevankelijk naar België overgebracht. Daar was hij inmiddels bij verstek ter dood veroordeeld. In totaal werd hij driemaal tot de doodstraf veroordeeld: bij verstek, door de krijgsraad in Gent en door het krijgshof in Brussel. Tot in april 1951 bleef hij in de dodencel zitten. Toen pas werd zijn doodstraf omgezet in levenslang.

Om geestelijk niet in elkaar te storten schreef hij in zijn cel duizenden bladzijden en steekkaarten. Enkele oud-strijdgenoten maar vooral zijn advocaat Frans van der Elst verschaften hem het nodige werkmateriaal en lectuur. Naast allerlei historische verhandelingen en herinneringen legde hij in de gevangenis de basis van wat later zijn groot vierdelig monumentaal werk zou worden, nl. de *Geschiedenis van de Vlaamse gedachte* (1963-1965). Het werk is nog steeds onovertroffen en onmisbaar voor al wie zich met de geschiedenis van de Vlaamse Beweging bezighoudt.

Dr. Elias was 43 jaar toen hij de gevangenis inging, en 57 wanneer hij in december 1959 in voorlopige vrijheid gesteld werd. Deze stille, introverte, wat afstandelijke maar niet liefdeloze man, voorzien van een flinke portie droge humor en sarcasme, was echter ongebroken gebleven.

Na zijn vrijlating wijdde Elias zich nog uitsluitend aan zijn historisch werk, dat echter voortijdig afgebroken werd. Het deed hem genoeg dat zijn publicaties over de *Vlaamse gedachte* en *25 Jaar Vlaamse Beweging* (1969) erkenning, ook officiële, vonden.

De historicus, zijn ware roeping, was terug thuis.

Accounting in de *Nieuwe Economie* Op zoek naar een relevantere berichtgeving?

Dr Philip G.M.C. Vergauwen, Dr Sigrid N. Vandemaele

Abstract

Voor bedrijven uit de "nieuwe economie" geldt veelal dat de marktwaarde van het eigen vermogen de boekwaarde ervan in belangrijke mate overstijgt. Het overgrote deel van de waarde van het bedrijf verschijnt dus niet op de balans, met als gevolg dat de externe verslaggeving steeds minder relevante informatie aanbiedt voor de prestatiemeting en waardebeoordeling van het bedrijf. Wil de verslaggeving de verloren relevantie herwinnen, dan zal een bredere en vooral meer volledige rapportering over investeringen in en creatie van niet-tastbare activa gestimuleerd of zelfs verplicht moeten worden. Enkele manieren of technieken om dit te realiseren liggen reeds ter tafel maar, hoewel noodzakelijk, bestaat er nog geen consensus over algemeen aanvaarde praktijken. Dit artikel legt de pijnpunten bloot van de huidige (regelgeving omtrent) financiële verslaggeving en geeft een overzicht van actuele, veeleer niet-financiële denkpistes om te komen tot een meer relevante verslaggeving.

Inleiding

Sommige economen beweren ten stelligste dat de geïndustrialiseerde wereld zich aan het begin van een nieuwe Kondratiev lange-termijngroei cyclus bevindt. Aan het begin van een nieuwe Kondratiev-golf doen zich typisch nieuwe technologieën voor die de bestaande economische structuren grondig wijzigen. De periodisering van de economische ontwikkeling toont inderdaad aan dat de uitvindingen van stoom- en dieselmachine, telefonie, luchtvaart en nieuwe energiebronnen (petroleum, elektriciteit en later kernenergie) telkens aan de basis lagen van zo'n nieuwe Kondratiev-golf. Men spreekt aan het begin van zo'n lange-termijngolf dan ook vaak van een "doorbraak" of een "structurele" verandering. Heden ten dage maakt vooral de term "nieuwe economie" opgang. Er is zeker nog geen consensus over een sluitende definitie van de nieuwe economie, maar over de volgende karakterisering ervan bestaat weinig twijfel.

Ten eerste is er sprake van snelle technologische vooruitgang die grote onzekerheid met zich meebrengt. Ten tweede zien we een fundamentele verandering in economische activa en, daaruit volgend, een herdefiniëring van het concept "de onderneming". Ten derde ontstaan er ook nieuwe markten met nieuwe of gewijzigde eigenschappen en nieuwe relaties tussen economische agenten (Lank (1997), Zingales (2000)).

De snelle technologische vooruitgang in de informatie- en communicatietechnologie brengt onzekerheden en gevechten om de nieuwe standaarden met zich mee (Shapiro & Varian (1999)). Nieuwe, vooral niet-tastbare activa duiken op, bijvoorbeeld informatie en intellectueel kapitaal (beide in hoofdzaak menselijk verankerd), en worden belangrijker dan tastbare activa. De positieve relatie tussen de grootte van het bedrijf en de grootte van de markt die het bedrijf kan bedienen, wordt doorbroken. Datgene wat een bedrijf tot een levensvatbaar en succesvolle onderneming maakt, verandert eveneens. De markt wordt door de toenemende en steeds makkelijker wordende globalisering steeds groter en krijgt eigenschappen die voorheen niet bestonden, zoals bijvoorbeeld schaalvoordelen aan de vraagzijde. Op deze globale markt worden nieuwe relaties leven ingeblazen, getuigen hiervan de concepten "B2B" en "B2C", "business to business" en "business to consumers".

Een en ander leidt tot noodzakelijke aanpassing en verandering van bijvoorbeeld de accounting-, bedrijfsfinancierings- en investeringsaanpak. Dit artikel beoogt een analyse te geven van de veranderingen waaraan de verslaggevingsfunctie onderhevig is en legt de pijnpunten bloot van de huidige (regelgeving omtrent) de financiële verslaggeving. Deze studie geeft tevens een overzicht van actuele denkpistes om tot een relevantere verslaggeving te komen nodigt zowel de theorie als de praktijk uit om een lans te breken voor niet-financiële prestatimaatstaven.

1. Huidige regelgeving: niet aangepast aan gewijzigde economische structuren

Accounting betreft in essentie periodieke verslaggeving over bedrijfsresultaten (winst- en verliesrekening) en over bedrijfsmiddelen (balans). De regels waaraan deze verslaggeving moet voldoen zijn vrij stringent (wettelijk) bepaald, gelden voor elke onderneming en hebben tot doel homogene en vooral verifieerbare informatie over het bedrijf aan te bieden aan overheid, eigenaars en andere belanghebbenden zoals werknemers en investeerders. De huidige financiële verslaggeving is in belangrijke mate retrospectief gericht en is gebaseerd op traditionele concepten als het

objectiviteitsbeginsel, het voorzichtigheidsprincipe en de historische kostprijs. Dit leidt uiteraard tot problemen indien de economische structuren waarin het bedrijf opereert snel veranderen en de economische waarde van het bedrijf in toenemende mate afhangt van immateriële, minder objectief meetbare factoren zoals kennis, organisatie, kwaliteit en klantenkring. Bedrijven die goed met die factoren kunnen omgaan zijn daarom veel meer waard dan uit hun balans blijkt. Bepaalde opgenomen informatie dekt niet langer meer de volledige lading, terwijl er behoefte is aan andere informatie die niet hoeft te worden gerapporteerd.

Kennis wordt steeds belangrijker, maar niet alle kennis wordt gevat in de balans. De balans weerspiegelt meestal slechts de som van de waarde van de materiële productiemiddelen. We merken derhalve een ernstig ontaarden van de statistische relatie tussen de marktwaarde van het eigen vermogen (aandeelhouderswaarde) en de boekwaarde ervan, de zogenaamde waardeklouf. Indien de balans relevante én volledige informatie over de bedrijfsactiva weergaf, zouden we bijvoorbeeld een verhouding van markt- tot boekwaarde van het eigen vermogen van één verwachten: enkel dan zouden alle activa en passiva "correct" weergegeven worden in de financiële en boekhoudkundige rekeningen van het bedrijf. Nu zijn markt- tot boekwaardeverhoudingen groter dan één eerder regel dan uitzondering.

Voorbeeld: Markt- tot boekwaardeverhouding

Een recent onderzoek van Hoogendoorn & de Bruijn (2000) toont aan dat de verhouding aandeelhouderswaarde/eigen vermogen voor de vijftig grootste Nederlandse beursgenoteerde ondernemingen in 1997 gemiddeld vijf bedraagt. Dit wil zeggen dat gemiddeld vier van de vijf guldens niet terug te vinden zijn in de balans van de onderneming. De studie stelt ook vast dat bedrijven in de nieuwe economie de hoogste verhouding aandeelhouderswaarde/eigen vermogen vertonen. Verder blijkt uit de studie dat de verhouding tussen aandeelhouderswaarde en eigen vermogen in de jaren 1993 tot en met 1997 duidelijk is gestegen, namelijk van gemiddeld 2.72 tot 5.07. Er kan dus worden gesteld dat aandeelhouderswaarde in belangrijke en toenemende mate ontleend wordt aan verwachtingen over toekomstige winstgevendheid, zonder dat concreet identificeerbare en handelbare activa aanwezig zijn. (Hoogendoorn & de Bruijn (2000))

Lev (2000) wijt de discrepantie tussen aandeelhouderswaarde en boekwaarde hoofdzakelijk aan het feit dat (1) verslaggeving vooral steunt op het herkennen van tastbare activa, (2) onzekerheid een asymmetrische

behandeling krijgt doordat verwachte verliezen wel en verwachte inkomsten niet worden opgenomen en (3) enkel contracten en transacties die wettelijk verifieerbaar zijn worden opgenomen, terwijl er geabstraheerd wordt van gebeurtenissen die de waarde van de onderneming drastisch kunnen beïnvloeden, zoals bijvoorbeeld het succes van een onderzoeksproject. Het zich in hoofdzaak richten op wat tastbaar (objectief meetbaar) is enerzijds en de asymmetrische verwerking van verwachte opbrengsten en verliezen anderzijds hebben uiteraard alles te maken met het voorzichtigheidsbeginsel. Ook het zich enkel baseren op reële transacties en verifieerbare, afdwingbare contracten valt onder dit beginsel, dat vooral betrouwbaarheid en in mindere mate volledigheid beoogt.

In een omgeving waar het succes of het overleven van een bedrijf vooral afhangt van het engagement in onzekere projecten en van het aangaan van niet-transactiegerichte activiteiten, verliest de verslaggeving, zoals door de wet opgelegd, aan relevantie. De vraag rijst dan aan welke vereisten verslaggeving moet voldoen om die verloren relevantie terug te winnen.

2. Een ruimere benadering van activa

De economische theorie stelt dat de waarde van een economisch activum bepaald is door de verwachte opbrengsten die dit activum in de toekomst kan genereren. Dit inzicht is in principe opgenomen in de definitie van activa door de *Financial Accounting Standards Board*¹. Belangrijk echter is dat accountants deze definitie in de praktijk aan een hele reeks betrouwbaarheids- en verifieerbaarheidsvoorwaarden hebben onderworpen². Een belangrijke voorwaarde voor registratie van een actief op de balans is dat de waarde, los van andere waarden, in monetaire eenheden te meten moet zijn. Het toepassen van de bestaande definities en criteria leidt er enerzijds toe dat intern gegenereerde 'intangibles' zelden als een actief worden opgenomen in de balans: investeringen in immateriële activa zijn namelijk tamelijk diffuus en worden meestal direct als kost ten laste van de winst- en verliesrekening gebracht. Anderzijds gebeurt de opname van 'tangibles' vaak tegen de historische kostprijs (aanschaffings- of vervaardigingsprijs), als objectieve en verifieerbare maatstaf voor waarde.

In de discussie over de relevantie van informatie vervat in de financieel-boekhoudkundige rekeningen van de onderneming moeten deze definities worden herzien. Lev (2000) stelt voor om elke restrictie betreffende

betrouwbaarheid en verifieerbaarheid weg te nemen, wat de definitie van een activum zou brengen op:

"... a claim by the enterprise – not necessarily in the legal sense – to an expected benefit." (Lev (2000), p. 4)

Deze wijziging zou impliceren dat alle activa, zowel materiële als (intern gegenereerde) immateriële, worden opgenomen in de balans. Tevens opent het de weg voor de registratie van een actief tegen zijn reële economische waarde, dit wil zeggen, tegen de actuele waarde van de toekomstige incrementele *cash flows* die gepaard gaan met dit actief (in plaats van tegen historische kostprijs).

Wanneer een actief gewaardeerd wordt tegen historische kostprijs wordt de werkelijke (economische) waarde van dat actief onderschat indien het een project met positieve netto actuele waarde (NAW) betreft. De investeringsleer definieert de NAW als het verschil tussen de actuele waarde van de incrementele toekomstige *cash flows* gegenereerd door het project en de huidige, meestal negatieve, *cash flow* (= initiële investering, 'historische kostprijs') die gepaard gaat met het project. De investeringsleer stelt verder dat, indien het bedrijf maximale waardecreatie voor de aandeelhouders als doel heeft, enkel projecten met positieve NAW dienen te worden ondernomen. Indien een bedrijf waardecreatie als doelstelling hanteert en de activa in de balans registreert tegen historische kostprijs, dan volgt daaruit dat de boekwaarde van de activa beneden de economische waarde ligt. Het creëren van en sturen op "aandeelhouderswaarde" krijgt steeds meer belang (zie ook Hoogendoorn & de Bruijn (2000)) en heeft geleid tot "nieuwe concepten" zoals "Value-Based Management (VBM)", "Economic Value Added (EVA)" en "Shareholder Value Added (SVA)". Het toenemend belang dat gehecht wordt aan creatie van aandeelhouderswaarde kan mede een verklaring zijn voor de groeiende discrepantie tussen boek- en marktwaarde, maar is ons inziens lang niet voldoende om bijvoorbeeld ook de maatschappelijke waarde van ondernemerschap en de onderneming in kaart te brengen.

Indien de activa tegen reële waarden (in plaats van tegen historische kostprijs) werden gewaardeerd, zou een deel van de waarde kloof worden gedicht. Het voorstel is dus om van een retrospectief comptabel model naar een meer prospectief comptabel model over te stappen. Recent werd een stap in die richting gezet door het IASC³. De IASC introduceerde namelijk in maart 1999 de toepassing van reële waarde (*fair value*) voor de behandeling van financiële instrumenten in de financiële verslaggeving (IAS 39). In Brussel wordt gewerkt aan een wijziging van de EU

Richtlijnen teneinde onverenigbaarheid met IAS 39 weg te werken. Volledigheidshalve moet worden gezegd dat een prospectief model nog niet aan de orde is voor materiële en immateriële activa. De vrees is dat de waardemaatstaf in belangrijke mate subjectief wordt, daar het bepalen van reële waarden in het geval van materiële en immateriële activa gepaard gaat met een groot aantal veronderstellingen. In het rapport van het Nederlandse Ministerie van Economische Zaken (1999) wordt gesteld dat subjectiviteit op zich geen probleem hoeft te zijn, mits de waardering als betrouwbaar kan worden aangemerkt (zie rapportage door Moret Ernst & Young). Deze afweging tussen objectiviteit en relevantie wordt vaak verwoord in de bekende uitspraak: 'het is beter om ongeveer juist te zijn dan precies fout'.

Een deel van de waarde kloof is te wijten aan het te laag waarderen van activa; een ander deel wordt veroorzaakt door het niet in de balans opnemen van (intern gegenereerde) immateriële vaste activa (Hoogendoorn & de Bruijn (2000)). Vele immateriële productiemiddelen, zoals intellectueel kapitaal, doorstaan de test van voldoende identificeerbaarheid en betrouwbaarheid niet en worden derhalve niet op de balans opgevoerd.

Ervan uitgaande dat in de technologie- en kennisintensieve nieuwe economie het intellectueel kapitaal één van de belangrijkste factoren is in de strijd om het creëren en behouden van een competitief voordeel, is de gelijke verslaggeving erover broodnodig. Onder intellectueel kapitaal wordt verstaan (1) menselijk kapitaal, (2) structureel kapitaal en (3) relationeel kapitaal. Onder menselijk kapitaal worden de kennis, kunde en ervaring van de medewerkers en het management bedoeld, vervat in concepten zoals bijvoorbeeld ideeën-, leiderschaps- en innovatiekapitaal (Johnson (1999)). Het structureel kapitaal betreft datgene wat de organisatiestructuur tot competitief voordeel voor de onderneming maakt (onder meer organisatiecultuur, maar ook patenten, auteursrechten en dergelijke vallen hieronder). Relationeel kapitaal betreft de unieke relaties die het bedrijf onderhoudt met klanten, leveranciers en aandeelhouders, en mogelijkerwijze zelfs met concurrenten.

Geen van de drie concepten ziet zich echter adequaat vertaald in de verslaggeving van de onderneming. Meerdere instanties kwamen in het verleden tot de conclusie dat het opnemen van kennis in de balans niet realistisch is, maar dat een bijlage bij het jaarverslag tot de mogelijkheden behoort (zie de reeds aangehaalde studie van het Ministerie van Economische Zaken voor een overzicht). Dus informatie over kennis zou - bij voorkeur - verstrekt worden in niet-comptabele (retrospectieve of prospectieve) vorm⁴. Dit is een terrein dan niet bestreken wordt door de jaar-

rekening in enge zin, maar door het jaar- of directieverslag. De keuze voor de niet-comptabele vorm is gebaseerd op de vaststelling dat de meeste wetgevingen bepaald niet uitnodigen tot het activeren van dergelijke activa en op de inschatting dat de piste van wetwijzigingen te veel tijd in beslag zou nemen of gewoonweg niet haalbaar is. De regelgeving voor niet-comptabele informatie daarentegen is aanzienlijk beperkter⁵. Evenwel moet opgemerkt worden dat het belang van de balans als indicator voor waardebeoordeling ten gevolge van de keuze voor niet-comptabele informatie over intellectueel kapitaal niet toeneemt.

Uit de praktijk blijkt dat bedrijven reeds hun heil zoeken in niet-comptabele informatie: de ruimte in het jaarverslag toebedeeld aan intellectueel kapitaal neemt immers toe. Een trendsetter op dit vlak is ongetwijfeld de Zweedse Skandia Bank. Sinds 1993 voorziet deze onderneming in een vrij omvangrijk supplement ("Balanced Annual Report on Intellectual Capital") van het jaarverslag de geïnteresseerde van belangrijke informatie over menselijk kapitaal als "activum" (Lynn (1998), Edvinsson (1997), Skandia AFS (1993)).

Het kwantificeren van intellectueel kapitaal noodzaakt meetbare indicatoren. Deze problematiek is uitgroeit tot een interdisciplinair onderzoeksdomein. (Voor een bondig overzicht zie onder meer Bontis (1999), Bassi & Van Duren (1999), Lynn (1998), Masoulas (1999) en Johnson (1999)). Voorbeelden van (geaggregeerde) evaluatiemethoden voor intellectueel kapitaal zijn onder meer "Calculated Intellectual/Intangible Value" (Stewart (1995)) en de "Strassman" methode (Bontis et al. (1999)). Ook de reële-optietheorie verschaft nuttige inzichten wanneer het erop aankomt het immateriële te meten.

Voorbeeld: Intellectueel kapitaal: *Strassman's method*

De waarde van het kenniskapitaal van de onderneming wordt berekend als de ratio van de "door het management toegevoegde waarde" en de prijs van het kapitaal. De door het management toegevoegde waarde betreft in essentie de winst na belasting minus de (aandeelhouders-)kapitaalkosten. Deze methode is eveneens erg geaggregeerd en kan elke niet-tastbaar activum naar waarde schatten. Het betreft hier dan ook slechts een benadering van het intellectueel kapitaal van de onderneming. (Bassi & Van Duren (1999))

De bovenvermelde onderdelen van intellectueel kapitaal kunnen ook op kwalitatieve wijze worden gemeten. Wat het menselijk (ideeën-)kapitaal betreft, stelt Johnson (1999) bijvoorbeeld maatstaven voor zoals het aantal ideeën en de fractie daarvan dat daadwerkelijk wordt geïmplemen-

teerd. Voor structureel kapitaal kunnen interne enquêtes die praktijken en procedures binnen de onderneming beschrijven belangrijke kwalitatieve indicatoren zijn (zie onder meer de *Balanced Scorecard*), terwijl voor relationeel kapitaal het aantal allianties, of het aantal klanten dat herhaaldelijk aankoopt (maatstaf voor klantentrouw) belangrijke maatstaven zijn. Ook in het pilootproject "Balancing Accounts with Knowledge" (Ministerie van Economische Zaken (1999)), kiezen de consultants (KPMG, ME&Y, PwC en Walgemoed) voor methodes die nauw verwant zijn aan de *Balanced Scorecard* benadering. Wetenschappelijk onderzoek heeft herhaaldelijk aangetoond dat niet-financiële maatstaven "leading indicators" zijn van de bedrijfsprestaties zoals vertaald in financiële verslaggeving (zie Amir & Lev (1996) en Hand (2000)). Meer specifiek tonen Brookings, Board & Jones (1998) aan dat kwalitatieve maatstaven van intellectueel kapitaal analoog aan een combinatie van de indicatoren zojuist besproken inderdaad voorspellend potentieel hebben.

3. Een andere houding ten opzichte van onzekerheid

Het concept onzekerheid dient op een veel ruimere en meer economisch relevante wijze te worden geïntegreerd in de financiële overzichten. Traditioneel gaat accounting ervan uit dat onzekerheid dient te worden vermeden omdat dit de betrouwbaarheid van de verslaggeving ondermijnt. Indien onzekerheid niet kan worden vermeden, gebiedt een conservatief ("goed") bestuur op zijn minst een adequate indekking (*hedging*). De ondernemer, daarentegen, ziet in onzekerheid vaak een kans die het bedrijf in de toekomst belangrijke opbrengsten kan opleveren.

Om onzekerheid op een relevante manier te integreren in de verslaggeving is er behoefte aan een fijnere benadering van onzekerheid en risico. De reële optietheorie verschaft hieromtrent waardevolle inzichten, stellende dat bepaalde uitgaven gerechtvaardigd kunnen zijn vanwege de opties ("opportunities") die ze creëren in de toekomst.

Voorbeeld: Reële-Optietheorie (1)

Een risicovol onderzoeks- en ontwikkelingsproject zou op een economisch relevantere wijze geëvalueerd kunnen worden door de investering te bezien als het verwerven van een recht om tegen een vooraf bepaalde prijs (uitoefenprijs) eigenaar te worden van de opbrengsten gegenereerd door de onderliggende nieuwe technologie ("call-optie"). Het initieel vereiste kapitaal is dan de prijs van de optie, terwijl de uitoefenprijs gelijk is aan het kapitaal dat nodig is om tot productontwikkeling en commercialisatie over te gaan van zodra het succes van het initiële project is be-

wezen. Indien succes in de initiële onderzoeksfase uitblijft, is de optie uiteraard "out of the money" en dus waardeloos.

Wanneer uitgaven voor onderzoek en ontwikkeling (O&O) niet geactiveerd worden wegens onzekere toekomstige opbrengsten, worden impliciet twee veronderstellingen gemaakt, namelijk (a) dat de gedane uitgaven niet kunnen worden gerecupereerd en (b) dat er geen opties worden gecreëerd door het doen van deze O&O uitgaven. Waar in vele gevallen de eerste veronderstelling aanvaardbaar en zelfs gerechtvaardigd is ("sunk costs"), is dit veel minder het geval voor de tweede veronderstelling. O&O investeringen worden veelal ondernomen juist omwille van hun 'strategische waarde', waarmee de opportuniteiten of opties worden bedoeld die deze met zich meebrengen.

In het geval een bedrijf een niet recupereerbare O&O uitgave doet waarvan men geen weerslag vindt in de balans, negeert de financiële verslaggeving de waarde van de opties die een dergelijke investering met zich meebrengt. Nu leert de reële-optietheorie ons dat de waarde van de mogelijkheid een project uit te voeren (a) groter is dan de NAW van het onderliggend project en (b) toeneemt naarmate de onzekerheid omtrent het onderliggend project (opbrengsten en/of kosten) stijgt. De intuïtie is dat wanneer managers nog de keuze hebben tussen het al dan niet uitvoeren van een project – in tegenstelling tot gecommitteerd zijn tot – een eenzijdige *pay-off* mogelijk wordt (waarbij slechte uitkomsten vermeden worden). De waarde van deze keuzemogelijkheid (versus *commitment*) neemt uiteraard toe naarmate de onzekerheid omtrent het onderliggend project stijgt.

Het is een eigenschap van de nieuwe economie dat een steeds toenevend deel van de bedrijfswaarde gebaseerd is op de waarde van toekomstige opties. De nieuwe economie brengt ook toenemende onzekerheden met zich mee. Het niet registreren van de waarde van deze opties in de financiële overzichten van bedrijven in het tijdperk van de nieuwe economie leidt bijgevolg tot toenemende irrelevantie van de financiële verslaggeving.

4. Een weergave van het volledige bedrijfsproces

Zoals reeds werd gezegd, komt een belangrijk deel van de economische waarde van een onderneming in de nieuwe economie voort uit niet-transactiegebonden activiteiten of processen. Twee voorbeelden van zulke processen betreffen het innovatie- en het daaraan nauw gerelateerde networking- en informatieuitwisselingsproces. De schaalvoordelen aan de

vraagzijde in de nieuwe economie illustreren hoe ook de eigenschappen van de markt(en) waarop de onderneming actief is, van groot belang zijn voor de waarde van die onderneming.

Het verdient aanbeveling alle lopende en geplande investeringen in fasen op te delen (zoals dat reeds gebeurt voor het management ervan) en aan deze verschillende fasen ook verschillende verslaggevingsvereisten te stellen. Verschillende investeringen in verschillende fasen zouden dan als dusdanig onderscheiden kunnen worden in de externe verslaggeving. De innovatieketen zou, met andere woorden, op veel minder geaggregeerde wijze voorgesteld kunnen worden. Fundamentele fasen in deze innovatieketen zijn (1) het ontdekkings- en leerproces, (2) het implementatieproces en (3) het ontwikkelings- en commercialisatieproces. Elk van deze fasen heeft uiteraard een verschillend risicokarakter en, belangrijker nog, brengt een verschillende behoefte aan informatie met zich mee. De huidige regelgeving met betrekking tot rapportage van bedrijfsprestaties zorgt niet voor tijdige en relevante informatie, juist omdat zulke investeringen op te geaggregeerde en dus te weinig gedifferentieerde manier worden weergegeven. Nochtans is elke fase van de innovatieketen cruciaal in het al dan niet succesvol zijn of overleven van het bedrijf. Een voorstel zou kunnen zijn om de investeringen in de eerste fase (ontdekkings- en leersfase) onmiddellijk als uitgaven te boeken, omwille van hun gezonken-kostenkarakter, en dus omwille van de onomkeerbaarheid. Met andere woorden, omdat dit uitgaven betreft die, eenmaal gedaan, niet gerecupereerd kunnen worden. Uitgaven in infrastructuur die nodig zijn voor in de implementatie- en, *a fortiori*, commercialisatiefase zijn veel minder onomkeerbaar of beter recupereerbaar, en behoeven aldus niet volledig als uitgave in de financiële rekeningen van de betreffende periode te worden geboekt.

Traditioneel als niet relevant voor de verslaggeving beschouwd, maar meer dan ooit van cruciaal belang voor de onderneming, zijn samenwerkingsakkoorden of allianties en intranetsystemen ter bevordering van de informatie-uitwisseling. Een bedrijf kan actief zijn op – vaak informele – markten voor niet-tastbare activa, zoals bijvoorbeeld menselijk (intellectueel) kapitaal (Teece (1998b)), of een belangrijke niet-contracteerbare verstandhouding met leveranciers of consumenten hebben die van groot belang voor het succes van de onderneming (Lev (2000)). In economische termen spreekt men in zulke gevallen vaak van competitieve voordelen, die voor het bedrijf in kwestie een echt economisch activum vormen maar die niet vertaald worden in de boekhouding. Neem bijvoorbeeld e-commerce. In de meeste periodieke verslagen van ondernemin-

gen wordt niet vermeld welk deel van de omzet of winst nu behaald wordt via e-commerce, terwijl dit aandeel een belangrijke maatstaf is voor de huidige en toekomstige prestatie van het bedrijf, zeker indien de aanwezigheid van dat bedrijf op de digitale markten een noodzaak is voor overleven.

De link met de aanwezige – en voor de nieuwe economie cruciale – schaalvoordelen aan de vraagzijde kan hier worden gelegd. Schaalvoordelen aan de vraagzijde kunnen op verschillende wijzen geïnterpreteerd worden naar analogie met productieschaalvoordelen. Productieschaalvoordelen houden in dat de kosten per eenheid productie bij stijgende productie afnemen. Schaalvoordelen aan de vraagzijde houden dan in dat, hoe meer er van het product al verkocht is, hoe sterker de vraag ernaar zal worden. Met andere woorden, steeds meer mensen zullen bereid zijn om meer te betalen voor het product indien het aantal gebruikers van het product toeneemt. Twee voorbeelden zijn het integreren van verschillende producten tot één nieuw product enerzijds, en de netwerkeffecten tussen de kopers van het product anderzijds.

Voorbeeld: Schaalvoordelen aan de vraagzijde (1)

Consumenten zijn bereid meer te betalen voor een toestel dat het mogelijk maakt een boek te bestellen via het internet op de trein van en naar het werk. Dit houdt in dat iemand die daar prijs op stelt, bereid is meer te betalen voor een laptop die via infrarood straling de verbinding maakt met een mobiel telefoontoestel en die bestelling kan overmaken aan een dot.com-bedrijf, dan hij bereid is te betalen voor een mobiel telefoontoestel plus laptop plus internettoegang via provider plus registratie bij dat dot.com-bedrijf. Het boek dat hij op die manier koopt heeft economisch gezien totaal verschillende eigenschappen dan dat zelfde boek dat hij koopt in een boekenwinkel in Amsterdam tijdens een dagje uit in Nederlands hoofdstad. Men zou kunnen zeggen het boek dat hij on-line koopt alle eigenschappen van de technologie die hij daartoe gebruikt overneemt.

Voorbeeld: Schaalvoordelen aan vraagzijde (2)

Een tweede voorbeeld is de waarde die iemand hecht aan de mogelijkheid om via internet tweedehands boeken te kopen. De (meer)waarde die iemand hecht aan het feit dat er iemand in Japan dezelfde auto koopt mag dan al (bijna) nihil zijn, de waarde die hij of zij eraan hecht om meer mede-consumenten op de tweedehandsmarkt aan te treffen, is bijzonder groot. De kans dat hij of zij een bepaald boek tweedehands vindt is immers recht evenredig met het aantal mogelijke verkopers van

tweedehands boeken, met andere woorden, met het aantal potentiële andere klanten van hetzelfde product.

De economische waarde voor de onderneming van deze potentiële schaalvoordelen wordt niet of onvoldoende weergegeven in de verslaggeving, terwijl bepaalde "uitgaven" om dit te bewerkstelligen wel worden opgenomen, maar worden losgekoppeld van de mogelijke "inkomsten" die daaruit (kunnen) voortvloeien.

Belangrijke, toekomstgerichte informatie over de prestatie van een bedrijf in de nieuwe economie wordt aldus niet opgenomen in de verslaggeving, of, indien wel opgenomen, op een veel te weinig genuanceerde of gedifferentieerde manier.

5. Naar een convergentie van interne en externe verslaggeving?

In de nieuwe economie hebben managers behoefte aan een nieuw besturingsinstrumentarium. Dit instrumentarium moet transparantie verschaffen over de kwaliteit en de waarde van de immateriële productiemiddelen en hun potentie voor de toekomst.

Uit de studie in opdracht van het Ministerie van Economische Zaken (1999) kwam naar voren dat de bedrijven vooral het nut inzien van instrumenten voor immateriële productiemiddelen ten behoeve van de interne sturing van het management. Een goed inzicht in de inspanningen die gedaan worden in de sfeer van O&O, opleidingen, marktonderzoeken, software et caetera is belangrijk als intern sturingsmiddel voor het management. Belangrijk in deze context is op zoek te gaan naar de drijvende krachten van intellectueel kapitaal zodat kan worden nagegaan hoe en in welke mate deze niet-tastbare activa en het management ervan het ondernemingsresultaat beïnvloeden. Zodoende krijgt het management een beter inzicht in het belang en de werking van intellectueel kapitaal en kan dit kapitaal gemeten (gekwantificeerd) worden. Op zijn beurt kan dit hen in staat stellen een financieel-boekhoudkundige waarde toe te kennen aan deze activa of deze activa op meer een relevante en accurate wijze in de externe verslaggeving te introduceren.

Uit de rapportages door de vier consultants (KPMG, ME&Y, PwC en Walmgemoed) in de studie van het Ministerie van Economische Zaken (1999) blijkt ook duidelijk dat het begaan van nieuwe wegen inzake externe verslaggeving alleen mogelijk is als dit een fundament vindt in de interne verslaggeving. De expertise die binnen de onderneming beschikbaar is, blijkt onmisbaar om tot verantwoorde informatie te komen. Zowel het be-

palen van relevante prestatie-indicatoren in de niet-comptabele sfeer als het afgrenzen van bruikbare immateriële activa in de comptabele sfeer blijft maatwerk. Indien de regelgeving voor de externe verslaggeving zou worden ingezet voor het bevorderen van transparantie zal deze voldoende ruimte moeten laten voor een ondernemings- of ten minste bedrijfs-tak-specifieke aanpak.

Belangrijke inzichten kunnen tot stand komen door het *management-control*-systeem binnen de onderneming te bestuderen in bijvoorbeeld het innovatie- of productontwikkelingsproces. Een onderneming die op de meest efficiënte en effectieve wijze nieuwe producten op de markt wil brengen, zal willen weten welke informatie en welk daarop gebaseerd managementsysteem tot het beste resultaat kan leiden (zie ook Vergauwen (2000)). De onderneming zal dus trachten na te gaan welke activiteiten moeten worden aangemoedigd of ontmoedigd en wat de functie is van bepaalde activiteiten in het creëren van toegevoegde waarde. Davila (2000) toont aan dat betere kosten- en designinformatie leiden tot betere prestaties, en stelt drie maatstaven voor het bepalen van de informatie-inhoud van *management-control*-systemen voor. Daaruit blijkt dat zulke systemen inderdaad informatie genereren die belangrijk is voor het bepalen van de toekomstige ondernemingsprestatie.

Opgemerkt moet worden dat sommige ondernemingen een grote terughoudendheid vertonen voor het openbaar maken van dergelijke informatie omdat deze de kern van de strategie van een onderneming raken en sterke en zwakte punten blootleggen.

Hoewel de drijvende krachten achter het ontwikkelen van nieuwe methoden omtrent de verwerking van immateriële productiemiddelen in de jaarverslaggeving momenteel nog voornamelijk van bedrijfsinterne oorsprong zijn, moet niet worden uitgesloten dat in de komende jaren de druk van externe partijen tot openbaarmaking verder zal toenemen.

6. Onderzoeksaagenda en conclusies

Dit artikel duidt de opname tegen historische kostprijs in plaats van tegen reële waarde en het niet opnemen van belangrijke waardescheppende (intern gegenereerde) productiemiddelen als voornaamste oorzaken van de waardeklouf. Om de waardeklouf te dichten worden een tweetal voorstellen geformuleerd. Ten eerste wordt gepleit voor de overgang van een louter retrospectieve verslaggeving naar een verslaggeving die meer gebaseerd is op prospectieve informatie. Ten tweede wordt, met betrekking tot de niet-identificeerbare immateriële activa, gepleit voor het ver-

schaffen van niet-comptabele informatie. Een aantal meetbare indicatoren of meer kwalitatieve maatstaven van intellectueel kapitaal die recent hun ingang hebben gevonden in de literatuur en/of praktijk werden in dit verband besproken.

Deze studie suggereert dat de opstellers van financiële cijfers een meer actieve rol moeten gaan spelen in de communicatie van de onderneming en de traditionele informatieset waarmee ze werken, verruimen (onder meer met management informatie), indien de verslaggevingsfunctie niet alle relevantie wil verliezen. Dit zal zeker het geval zijn indien de managementwetenschappen tot nieuwe inzichten komen met betrekking tot intellectueel kapitaal. Het accurater kunnen meten, beter evalueren en beheren van dit kapitaal, dat - zoals reeds herhaalde malen gesteld - een belangrijk activum voor de onderneming in de nieuwe, kennis- en technologie-intensieve economie vormt, kan inderdaad aanleiding geven tot (1) het beter organiseren van alle activiteiten die voor het genereren van toegevoegde waarde (en dus voor het lange-termijnperspectief) van de onderneming van essentieel belang zijn, en tot (2) een meer relevante verslaggeving die hetzij voorheen nauwelijks gekwantificeerde informatie, hetzij niet-financiële informatie kan opnemen ten behoeve van alle belanghebbenden.

Verder onderzoek op dit gebied, zal (1) multidisciplinair moeten zijn om in staat te zijn inzichten uit de "human resource", kennismanagement- en *management-control*-literatuur te integreren, en (2) "nieuwe" onderzoeksmethoden moeten introduceren die traditioneel niet tot de *toolbox* van de accountant of financieel verantwoordelijke behoren. Zoals Lev (2000) stelt, zal het maken van een nieuwe blauwdruk voor verslaggeving in de nieuwe economie een meer experimentele, door interviews en observaties gecomplementeerde aanpak vereisen en gebruik moeten maken van een vooral inductief en empirisch ondersteund denkkader voor verandering dat niet vreemd kan zijn aan het *entrepreneurial* gedachtengoed. Dit alles volgt uit de vaststelling dat in de nieuwe economie de belangrijkste informatie over de ondernemingsprestaties niet langer gebaseerd is op transacties (uitwisselingen van eigendomsrechten), maar op veel minder in accountingconcepten te vatten activiteiten. Alleen indien zulke activiteiten zich toch op de een of andere manier in de balans en de rekeningen van de onderneming vertaald zien, zullen balans en financiële rekeningen verloren relevantie herwinnen. Om dit alles te bewerkstelligen is echter meer onderzoek naar het meten, evalueren en begrijpen van kenniskapitaal nodig.

Literatuurlijst

- Amir, E. & B. Lev, 1996, *Value-Relevance of Non-Financial Information: The Wireless Communications Industry*, Journal of Accounting and Economics 22, 3-30
- Bassi, L.J. & M.E. Van Buren, 1999, *Valuing Investments in Intellectual Capital*, International Journal of Technology Management 18 (5-8), 414-432
- Bontis, N., 1999, *Managing Organisational Knowledge by Diagnosing Intellectual Capital: Framing and Advancing the State of the Field*, International Journal of Technology Management 18 (5-8), 433-462
- Bontis, N., N.C. Dragonetti, K. Jacobsen & G. Roos, 1999, *The Knowledge Toolbox: A Review of the Tools Available to Measure and Manage Intangible Resources*, European Management Journal 17(4), 391-402
- Brookings, A., P. Board & S. Jones, 1998, *The Predictive Potential of Intellectual Capital*, International Journal of Technology Management 16 (1-3), 115-125
- Davila, T., 2000, *An Empirical Study on the Drivers of Management Control Systems' Design in New Product Development*, Accounting, Organisations and Society 25, 383-409
- Dixit, A.K. & R.S. Pindyck, 1994, *Investment Under Uncertainty*, Princeton University Press, Princeton (NJ), 468p.
- Edvinsson, L., 1997, *Developing Intellectual Capital at Skandia*, Long Range Planning 30(3), 366-373
- Hand, J.R., 2000, *Profits, Losses and the Non-linear Pricing of Internet Stocks*, Kenan-Flagler Business School, UNC Chapel Hill (NC), working paper, 47p.
- Hoogendoorn, M.N. & S.M.M. de Bruijn, 2000, *De Kloof Tussen Aandeelhouderswaarde en Eigen Vermogen: Omvang, Oorzaken en Oplossingen*, Tijdschrift voor Bedrijfsadministratie vol. 104(1233), 206-214
- Johnson, W.H.A., 1999, *An Integrative Taxonomy of Intellectual Capital: Measuring the Stock and Flow of Intellectual Capital Components in Firms*, International Journal of Technology Management 18 (5-8), 562-575
- Lev, B., 2000, *New Accounting for the New Economy*, Stern School of Business, New York University (NY), working paper, 27p.

- Lev, B., 1996, *The Capitalisation, Amortisation and Value-Relevance of R&D*, Journal of Accounting and Economics 21, 107-138
- Lank, E., 1997, *Leveraging Invisible Assets: the Human Factor*, Long Range Planning vol. 30(3), 406-412
- Luehrman, T.A., 1998, *Strategy as a Portfolio of Real Options*, Harvard Business Review, September-October, 89-99
- Luehrman, T.A., 1998, *Investment Opportunities as Real Options: Getting Started on the Numbers*, Harvard Business Review, July-August, 51-67
- Lynn, B., 1998, *Performance Evaluation in the New Economy: Bringing the Measurement and Evaluation of Intellectual Capital into the Management Planning and Control System*, International Journal of Technology Management 16 (1-3), 162-176
- Masoulas, V., 1998, *Organisational Requirements Definition for Intellectual Capital Management*, International Journal of Technology Management 16 (1-3), 126-143
- Ministerie van Economische Zaken Nederland, 1999, *Balancing Accounts with Knowledge*, Pilot Project of the Dutch Ministry of Economic Affairs, Directorate-General for Economic Structure, Technology Policy Department
- Rennie, M., 1999, *Accounting For Knowledge Assets: Do We Need a New Financial Statement?*, International Journal of Technology Management 18 (5-8), 648-659
- Sercu, P. & C. Van Hulle, *Traditionele versus optie-waarderingsmethodes voor groeibedrijven: er zijn geen mirakeloplossingen*, Tijdschrift voor Economie en Management 44 (3), 323-336
- Shapiro, C. & H.R. Varian, 1999, *Information Rules*, Harvard Business School Press, Boston (MA), 352p.
- Stewart, T.A., 1995, *Trying to Grasp the Intangible*, Fortune (Oct. 2nd), Chicago
- Teece, D.J., 2000, *Strategies For Managing Knowledge Assets: The Role of Firm Structure and Industrial Context*, Long Range Planning 33, 35
- Teece, D.J., 1998, *Capturing Value From Knowledge Assets: The New Economy, Markets For Know-How and Intangible Assets*, California Management Review 40(3), 55-79
- Teece, D. J., 1998, *Research Directions for Knowledge Management*, California Management Review 40(3), 289-292

Vergauwen, P.G.M.C., 2000, *Ondernemerschap en Ondernemingsgroei: Implicaties van Veranderende Bedrijfsprocessen voor de Management Accountant*, Maandblad voor Accountancy en Bedrijfseconomie vol. 74(11), 484-491

1. "Assets are probable future economic benefits obtained or controlled by a particular entity as a result of past transactions or events ... Assets may be acquired without cost, they may be intangible, and although not exchangeable they may be usable by the entity in producing or distributing other goods or services ... legal enforceability of a claim to the benefit is not a prerequisite for a benefit to qualify as an asset ... The common characteristic possessed by all assets is "service potential" or "future economic benefit". (FASB (Financial Accounting Standards Board), 1985, Statement of Financial Accounting Concepts NO. 6, Elements of Financial Statements, §§ 25-28)
2. "To be recognised as assets in financial reports, information about the existence and amount of an asset, liability, or change therein must be reliable, i.e. representationally faithful, verifiable and neutral. Reliability may affect the timing of recognition of assets. The first available information about an event that may have resulted in an asset, ... is sometimes too uncertain to be recognised: it may not yet be clear whether the effects of the events (e.g. R&D investment) meet one or more of the definitions or whether they are measurable, and the cost of resolving those uncertainties may be excessive". (FASB, 1984, Statement of Financial Accounting Concepts NO. 5, Recognition and measurement in Financial Statements of Business Enterprises, §§ 75-76)
3. Voor onderhavig vraagstuk is vooral de regelgeving in IASC verband van belang daar internationaal de verslaggeving ertoe lijkt te convergeren. De belangrijkste ontwikkeling is hier ongetwijfeld het gezamenlijk pogen van de beurstoezichthouders, verenigd in IO-SCO, om althans voor 'cross border listings' tot een eensluidende set van normen te komen. Men maakt hierbij gebruik van de IAS. Sinds de Europese Commissie in het kader van haar nieuwe 'accounting policy'(1995) zich bij deze ontwikkeling heeft aangesloten vormen de IAS ook de leidraad voor de verdere ontwikkelingen in de meeste Europese landen.
4. Niet-comptabele informatie staat tegenover comptabele informatie. Comptabele informatie is informatie die wordt gegoten in de vorm van een comptabel verband uitmondend in een samenhangend geheel van vermogen en resultaat, uitgedrukt in geld (Ministerie van Economische Zaken (1999)).
5. Het IASC heeft zich op dit laatste terrein nog nauwelijks begeven, de EU Richtlijnen en de Nederlandse wetgeving bevatten uiterst globale aanwijzingen.

Over de auteurs

- Dr Paul de Ridder is doctor in de middeleeuwse geschiedenis en is verbonden aan de Koninklijke Bibliotheek Albert I te Brussel. Hij is gespecialiseerd in de geschiedenis van het hertogdom Brabant en in het taalgebruik te Brussel voor 1794.
- Prof. em. Dr Hugo de Schepper is oud-hoogleraar in de rechtsgeschiedenis van de Universiteit van Amsterdam en emeritus hoogleraar in de nieuwe geschiedenis van de Katholieke Universiteit Nijmegen.
- Drs Herman Simissen is verbonden aan de faculteit cultuurwetenschappen van de Open Universiteit te Heerlen. Hij is tevens redacteur van het tijdschrift *Streven*.
- Prof. Dr Mr Matthias E. Storme doceert recht aan de universiteiten van Antwerpen en Leuven en is algemeen voorzitter van het Verbond der Vlaamse Academiën.
- Dr Sigrid Vandemaele is universitair docent aan het Limburgs Universitair Centrum en fellow van het Instituut voor Toegepast Economisch Onderzoek.
- Prof. Dr Philip Vergauwen doceert management accounting aan de Universiteit Maastricht. Hij doceert tevens aan de Flanders Business School te Antwerpen en aan de K.U. Leuven.
- Pieter Jan Verstraete is historicus is publiceerde meerdere spraakmakende werken over de geschiedenis van de Vlaamse Beweging.
- Mr Drs Frank Judo is hoofdredacteur van *Vivat Academia*.

Zaterdag 12 oktober 2002
Joseph Haydn « *Die Jahreszeiten* »

.Freiburger Barockorchester o.l.v. René Jacobs

Paleis voor Schone Kunsten, Baron Hortastraat 11 te 1000 Brussel, 19.15 uur

- 19.15 uur: onthaal in de inkomhal van het PSK
- 19.25 uur: inleidende voordracht
- 20 uur: concert in de Henry Le Boeuf zaal
- na het concert: receptie in de ovale zaal, aangeboden door het VVA-nationaal bij gelegenheid van 50 jaar VVA.

Prijs: € 45.00 per persoon

Inschrijven vóór 1 september 2002 bij Robrecht Vermeulen, G. Gilsonstraat 55 te 1090 Brussel, telefoon 02 479 32 32, fax 02 478 79 31, bankrekening 430-0066531-77 (VVA-Brussel)

Afdelingen

VVA-Antwerpen	swinnen20@hotmail.com vic.mortelmans@vlaanderen.org (jongeren)
VVA-Brugge	gwijde.steel@pandora.be
VVA-Brussel	vermeul@ping.be
VVA-leper	andre.bouckaert@online.be
VVA-Campinia	den_boone@hotmail.com
VVA-Klein-Brabant	lamensd@yucom.be raoul.lamens@skynet.be (secretaris)
VVA-Kortrijk	paul.thurman@kulak.ac.be josiane.croene@kulak.ac.be (secretaris, Paul de Meester)
VVA-Kortrijk Jongeren	ponseele.c@daikin.be wa_jongeren@hotmail.com (secretariaat)
VVA-Leuven	petervanwindkens@vim.be
VVA-Limburg	walimb@online.be ghislain.duchateau@pandora.be (secretaris)
VVA-Oostende	wim.verycken@pandora.be
VVA-Taxandria	guido.crauwels1@yucom.be
VVA-Denderland	adriaanlison@hotmail.com
VVA-Oost-Vlaanderen	http://inwfnu07.rug.ac.be/vaovl/

Tot uw dienst: de leden van het hoofdbestuur.

Algemeen voorzitter:

Prof. Dr. Matthias Storme, Zuidbroek 49, 9030 Mariakerke

Algemene ondervoorzitters:

Lic. Milka Tombal, Carnegielaan 47, 3500 Hasselt

Ir. Marc Van Dongen, Bredabaan 764, 2170 Merksem

Algemeen secretaris:

Ph. D. Rita Wardenier, Herdersliedstraat 59, 1070 Brussel

Algemeen penningmeester:

Lic. Fernand Smets, Oostvaardijk 17, 2830 Willebroek

Hoofredacteur:

Mr. Frank Judo, Luchtvaartlaan 50 bus 5, 1150 Sint-Pieters-Woluwe

Bestuursleden:

Lic. Alain Mouton, Jan Persynstraat 4 b 22, 8500 Kortrijk

Lic. Stijn Debruyne, H. Mausstraat 15 b 7, 1000 Brussel

Prof. Dr. Jozef T. Devreese, d'Oultremontlei 24, 2930, Brasschaat

Lic. Chris D'Huyvetter-Swinnen, Azalealaan 1, 2950 Kapellen

Lic. Luc Decreus, Minister Tacklaan 21, 8500 Kortrijk

Ir. Wim Vereyken, Pater Pirelaan 9, 8400 Oostende

Marnix Cherretté, Vaartstraat 4 bus 5, 9300 Aalst